

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za romanistiku
Katedra za portugalski jezik i književnost

**Prijevod odabranih priča iz zbirke *Contos Vagabundos* (Mário de
Carvalho) i analiza prevoditeljskih postupaka**

Tradução de contos selectos da coleção *Contos Vagabundos* (Mário de
Carvalho) e análise dos procedimentos de tradução

Translation of selected stories from the collection *Contos Vagabundos* (Mário de
Carvalho) and analysis of the translation procedures

Studentica:
Nerea Palajs

Mentorica:
Dr. sc. Daliborka Sarić

Zagreb, 2018

Índice

Resumo	1
PARTE I – Traduções	
Tri zalutala lika	3
Carolina, Fernando i ja	6
Neprekidna invazija	19
PARTE II – Análise	
1. Introdução	27
2. Sintagma nominal indefinido em português e croata	28
2.1. Função da flexão adjetival na leitura específica em croata	28
2.2. Leitura definida e específica	29
3. Pretérito mais-que-perfeito	33
3.1. Equivalência em croata	35
4. Formas de tratamento	40
4.1. Elementos de tratamento além de pronomes pessoais	42
5. Conclusão	46
Sobre o autor, Mário de Carvalho	48
Referências bibliográficas	50

Resumo

O presente trabalho é constituído por duas partes: 1) a tradução autoral de três contos portugueses; 2) a análise dos procedimentos de tradução com elementos da análise contrastiva entre as línguas portuguesa e croata, com foco na tradução do artigo indefinido, do pretérito mais-que-perfeito e das formas de tratamento. O método principal é substituição de soluções de tradução com várias opções possíveis e argumentação conforme os conhecimentos linguísticos contemporâneos. Encontra-se o seguinte: o papel do artigo indefinido em croata é realizado pelo numeral *jedan* (que proporciona a leitura específica) ou o pronome indefinido *neki* (que, na maioria dos casos, proporciona a leitura não específica). O pretérito mais-que-perfeito é menos frequente em croata do que em português, devido, em parte, a ausência do mesmo tipo de processo da subordinação temporal existente em português. As formas de tratamento em português frequentemente não podem ser traduzidas precisamente para o croata. Conclui-se que existem aparentes semelhanças entre as duas línguas nessas áreas, mas que de facto essas acabam de ser diferenças súbteis que exigem cautela por parte do tradutor ou aprendente da língua portuguesa.

PALAVRAS-CHAVE: artigo indefinido; pretérito mais-que-perfeito; formas de tratamento

Sažetak

Ovaj se rad sastoji od dva dijela: 1) autorskog prijevoda triju portugalskih priča; 2) analize prijevodnih postupaka s elementima kontrastivne analize između portugalskog i hrvatskog jezika, s naglaskom na prevođenju neodređenog člana, pluskvamperfekta i formi obraćanja. Glavna metoda je zamjena prijevodnih rješenja raznim mogućim opcijama i argumentacija u skladu sa suvremenim lingvističkim saznanjima. Pronađeno je sljedeće: uloga neodređenog člana u hrvatskom je jeziku ostvarena uporabom numerala „jedan” (koji upućuje na specifičnu interpretaciju) ili neodređene zamjenice „neki” (koja u većini slučajeva upućuje na nespecifičnu interpretaciju). Pluskvamperfekt se u hrvatskom koristi rjeđe nego u portugalskom, djelomice zbog nepostojanja takve vrste procesa vremenske subordinacije kakva postoji u portugalskom. Forme obraćanja u portugalskom jeziku često se ne mogu precizno prevesti na hrvatski. Zaključuje se da postoje prividne sličnosti između ovih dvaju jezika u navedenim područjima, ali se ispostavlja da su te sličnosti zapravo suptilne razlike koje od prevoditelja ili učenika portugalskog jezika zahtijevaju oprez.

KLJUČNE RIJEČI: neodređeni član; pluskvamperfekt; forme obraćanja

PARTE I

Traduções

Tri zalutala lika

Pišem na računalu koje stoji na lakiranom radnom stolu s policom na izvlačenje. Sasvim običan, takav se stol može pronaći u bilo kojoj većoj prodavaonici informatičke opreme. Spominjem ovaj osobni podatak jer on postavlja scenu za neugodne događaje do kojih je prije nešto više od sat vremena došlo ovdje u mom uredu. Posjedovanje takvog namještaja nije nešto čime se čovjek može pohvaliti i radije bih prešutio tu činjenicu da nije bilo neophodno priznati je.

Pritisnuo sam tipku F11 kada mi se jedan mršavi čovječuljak u tamnom odijelu i staromodnom šeširu pojavio iza tipkovnice i počeo se podizati prema gornjoj plohi na koju su natovareni monitor i printer. Podizao je ruke, naizgled očajno gestikulirajući, i visoko skakao po radnoj površini. Nosio je teške cipele koje su na plastici stvarale zvukove nalik na neprestano kljucanje kakadua.

To nije bio prvi put da me likovi uznemiravaju. Nerijetko mi se to događalo kada bih se išao prošetati u Jardim Constantino, nakon ručka, za uštapa. Sakriveni iza stabala izlijetali bi mi na put, a gotovo bi uvijek bili viši i korpulentniji od mene. Neki uopće ne bi djelovali bezopasno i znali bi me gnjaviti. Iz tog razloga izbjegavam Jardim Constantino, a kada trebam onuda proći, dam se u trk i pokrивam lice koliko mogu. Nikad nisam siguran za uštapa.

Ali ovo – lik od dvanaest centimetara visine, tanašan, koji mi skakuće nadohvat ruku – to mi se još nije dogodilo. Za sve postoji prvi put. Prvo što mi je palo na pamet bilo je: s ovim ću lako izaći na kraj. Iako se doimao poprilično spretnim, sposobnim za sve one skokove, nije mi imalo smisla bojati se čovječuljka koji mi stane u dlan. A što ako je naoružan? Nije mi tako izgledao.

Nego, sada se pojavio još netko. U blještavilu monitora, jedna mlada plavuša u ružičastoj bluzi i tamnoj suknji prošetavala se uzduž stola, tjeskobno trljajući ruke. Izgledala je veoma uznemireno. Imala je kečke i visoke potpetice. Mogla mi je oštetiti lak. Približio sam joj se licem. Umirio sam se. Njezina težina nije bila dovoljna da bi tanke potpetice probile stol. Ženica me nije primjećivala. Nastavila je hodati, s jedne strane na drugu, dok se na stolu čulo lagano lupkanje njenih potpetica. Kad sam se nagnuo, učinilo mi se da razaznajem jedva čujan tjeskobni glasić: „O, Augusto, Augusto!” Ali ne garantiram.

Čovjek se za to vrijeme uspio objesiti za plohu i kompliciranim upiranjem rukama i laktovima teško se podigao. Trajalo je to neko vrijeme. Došao sam u napast da mu pomognem prstima. Ali odlučio sam se ne miješati. Ako bi mi ispao na tipkovnicu, stavio bih ruku ispod kako mi

ne bi ošteti neke tipke ili zapeo između njih. Bio bi takav apsurd da se pojavim u informatičkoj trgovini, počnem objašnjavati da mi je neki lik zapeo između tipki i zamolim ih da ga izvade onom velikom pincetom kojom se služe stručnjaci.

No, čovječuljak se ipak podigao, otresao prašinu s odijela – uz očito pretjerivanje, a možda se radilo o uobičajenom refleksu (nepravednom jer mogu potvrditi da nema prašine na tom stolu) – malo je oklijevao i zatim učinio nešto posve neočekivano. Umjesto da se uputio prema ženi, kao što sam pogrešno pretpostavio, krenuo je prema starcu s bubnjem.

Starac bijele brade, s frigijskom kapom, sjedio je na rubu pepeljare i bez prestanka udarao po bubnju. Nije se čuo nikakav zvuk. Ali primijetio sam da je s vremena na vrijeme osobito energično udarao palicama. A žena je i dalje koračala s jedne strane na drugu, tik-tik, nemirnih ruku. Vidio sam da se iznenadila, možda i preplašila, i ustuknula. Ali kada je čovjek nestao iza pepeljare, izvan njena dosega, vratila se prethodnom nespokojnom koračanju.

Žena je zasigurno nekog čekala, vjerojatno tog Augusta, a to nije bio onaj sa šeširo. Počeo sam se osjećati raznježeno i gotovo priželjkivati da se Augusto pojavi. Starac s bubnjem prestao je udarati i pogledao u čovjeka sa šeširo, koji ga je naglo skinuo i ponovno stavio. Bio je fino odgojen. Starac s bubnjem nekoliko je puta odmahnuo glavom, odlučno neodobravajući, i vratio se bubnjanju.

Ali bojazan da bi se moglo pojaviti još likova uznemiravala me. Kakav Augusto! Nije mi se uopće sviđala mogućnost da mi kuću ispune vitezovi, biciklisti, boksači i plesačice kan-kana. Ili vojska. Ne, mogla se tako pojaviti i čitava parada i marširati na naslonu za ruke mojeg bergère naslonjača...

U teškim okolnostima poput ovih, ništa nije bolje nego obratiti se stručnjaku. Nazvao sam svog prijatelja pisca. Kada se javio bio je loše raspoložen jer sam ga probudio. On je dnevni pisac, od devet do pet.

„Slušaj, prijatelju, oprost, ali pojavljuju mi se likovi posvuda oko kompjutera. Što da radim?”

Prijatelj mi je postavio mnogo mudrih pitanja. Veliki je stručnjak za likove. Pitao me jesu li teški ili lagani, veliki ili mali, tihi ili bučni, osjećajni ili hladni. „Nose li maske?” pitao je. „Ne? Znači da su nižeg stupnja...” Kada sam ga obavijestio da su mali i tihi, predložio mi je, sa superiornim tonom nekoga tko izjavljuje nešto očito: „Zgrabi sve troje i baci ih kroz prozor.” „A što ako nekoga pogodim? Želiš da završim na sudu zbog defenestracije likova i štetu

nanesenu korisnicima javne ulice?” „Onda ih baci u smeće.” „Ne mogu učiniti tako nešto, ipak su ljudi.”

S druge strane telefona moj je prijatelj razdraženo coknuo jezikom. Posumnjao sam da se prema svojim likovima odnosi s dozom grubosti. To dođe s iskustvom.

„Slušaj, da nisi slučajno usred pisanja kronika, komentara ili tako nečeg?” Kako je to znao? U ovom su gradu informacije zaista lako dostupne. Priznao sam.

„Onda učini sljedeće: zarobi ih u tekst.”

Carolina, Fernando i ja

Kod Caroline me očaravala ta rijetka sposobnost da satima apstraktno priča ni o čemu. Cijeli bi razgovor vrtjela oko stilskih figura odabranih iz neke druge sfere, prepunih misteriozna prizvuka. Ponekad bismo se svadali, durili i bili uvrijeđeni, ali uvijek bi to proizlazilo iz nekih viših razloga svojstvenih samom tom diskurzu koji se ne može prepričati, ne može izgovoriti, koji je možda bio poetičan a svakako apsurdan prema kriterijima zdravog razuma.

Oboje smo se pretvarali da vrlo ozbiljno shvaćamo svoj dio krivnje, a ja sam uvijek bio očaran mekoćom Carolinina glasa i sigurnom ali blagom teatralnošću njezinih gesta. Bilo je dobro biti joj blizu. Pravi razlozi te dobrote/pristojnosti dan-danas su mi strani.

Ne znam što joj se kod mene sviđalo. Možda moja otvorena duša, možda moja tadašnja maštovitost, možda veliko strpljenje koje - ne uvijek - sam imao strpljenja iskazivati.

Ali već naše prve noći Carolina je uspjela naći načina da mi priča o Fernandu, bez ikakvog povoda. Taj neočekivani spomen odjeknuo je poput grube disonance koja je rasporila ekstazu tako nježne melodije. Dopustio sam si reagirati s dozom oštine:

„Ako ćemo iskreno, zaista me ne zanimaju priče o tvojim muškarcima. Prema njima je to nevjerno, a za mene nelagodno. Ako ti nije problem, volio bih da naš odnos ostane unutar granica dobrog ukusa, a ja da ne budem tek dio kolekcije...”

„Ma gle drskosti,” ironično će ona, „misli da je centar svijeta, jadničak. E, pa, živjela ta tvoja mala tiranija...”

Ustala je, polako – Carolina je odavno savladala draž usporenih gesta –, i otišla se na nekoliko dugih trenutaka zagledati kroz prozor. Nešto kasnije reći će, još uvijek okrenuta leđima, vrlo tiho:

„Ne brini. Nikada više neću govoriti o svojim muškarcima, kako si ih nazvao. Čak ni ako me budeš molio, u redu? Čak ni ako budeš preklinjao na koljenima...”

Razgovor se zatim smirio i zašao u ona područja implicitnog, u ono preobraženje svakodnevice koje će postati uobičajeno.

Ali Carolina je znala istaknuti, ali stvarno naglasiti moje omaške u svom, vrlo neobičnom stilu. Postala je iznimno ljubazna, vrlo formalna, a nad pogledom joj se nadvila tama i zasjenila joj osmijeh.

Te smo noći pili vino. Bijeli Evel, pretpostavljam.

U jednoj od dugih pauza pomoću kojih smo zamišljeno odugovlačili pripremajući sljedeći odgovor, Carolina je čašom pokazala prema slici iznad kamina.

„Sviđa ti se?” pitala je.

Odande sam jedva razabirao olovkom nacrtano lice, vrlo zamračeno i zaklonjeno sjenama u tom kutu. Tko je to? – odsutno sam htio znati.

Carolina nije odmah odgovorila. Pogled zarobljen u zavijutcima dima ukazivao je, tijekom nekoliko vrlo naglašenih trenutaka, na njezino nezadovoljstvo.

„To sam ja, odsutni moj blesane, to sam ja...”, rekla je tiho, a u otegnutom glasu nazirao se prijekor. Zatim je polako, zamišljeno, udubljeno otpila gutljaj vina i tankim glasom izjavila: „To je Fernando nacrtao...”

Osjetio sam dužnost da se približim, ispipam, promotrim... Uopće ne slični, ni izbliza ni izdaleka, primijetio sam u sebi. Potezi su bili grubi, prenaglašeni, nesigurni, gotovo djetinji, a i sjenčanje je bilo posve pogrešno. Na portretu nije bila ni Carolina ni itko drugi zapravo. Takav je pokušaj primjereniji diskretnom zaboravu među stranicama kakve mape ili na dnu ladice nego isticanju na tako počasnom mjestu, iznad kamina, sa zlaćanim baroknim okvirom.

Kako god bilo, ipak sam morao reći ono što sam sljedeće i rekao:

„Važna je namjera, zar ne?”

Carolina je nakon stanke od nekoliko sekundi odgovorila sa sarkastičnom gorljivošću:

„Danas te baš obuzela agresivnost! Ljubavni jadi, dragi?”

„Gledaj, ljubavi, u današnje vrijeme agresivnost dobro dođe...”

„Zašto si uopće došao? Da me povrijediš, da mi naudiš?”

Htio sam smjesta promijeniti temu i umiriti je nekom prikladnom izjavom. Nisam htio ulagati napor u tu svađu i htio sam prijeći preko toga, ali Carolina je odlučila ograditi se debelom barijerom gnjeva. Osjećao sam se kao da gleda kroz mene, opijena svojim mislima, ne pridajući mi nimalo pažnje, pa sam se odlučio prošetati sobom i pozorno promotriti porculan u nišama.

Nakon duge tišine, čuo sam je kako govori iz dubine fotelje u kojoj je bila sklupčana:

„E, kad bi znao kako mi je ova slika važna... Kao da sadrži djelić mog života...”

Bio je to poziv na primirje. Ali unutar teme po Carolininu izboru. Uvijek jedno te isto.

„Oprosti”, odrezao sam. „Možda sam brzao. Nisam ti htio povrijediti osjećaje. Hajmo promijeniti temu...”

Ali iz Carolinine zamke nije se moglo samo tako pobjeći. Zнала je biti tvrdoglava, odlučna, i sada sam bio stjeran u kut, prepušten njezinoj milosti.

Tijekom nekog vremena nevoljko se upustila u mlitav, bezvoljan razgovor prožet odsutnom, urbanom hladnoćom, tako suzdržan da mi je bilo teško to izdržati. Nedugo zatim predao sam se s uzdahom:

„No dobro, pričaj mi onda o toj slici!”

„Nećeš mi ti naređivati”, nasmijala se Carolina, „ne odgovaram na takve podražaje!”

Izvadila je cigaretu iz tabakere i uputila se prema velikom stolu u stilu Luja XIII. u kutu sobe. Naslonila se i pušila, okrenutih leđa, i tako je ostala dok je u meni rastao osjećaj praznine i neugode. Ali tad se brzo okrenula, mačjim pokretom, dramatično uperila pogled u mene i izazovno ponovila:

„Fernando je naslikao tu sliku!”

Približila se kaminu, rukom je nježno pomilovala staklo slike, zastala lagano nagnuta poput nekoga tko duboko razmišlja i zatim promijenila pozu laganim pokretom glave, kao da odmahuje stare uspomene. Ponovno me izazivački pogledala. Ovaj put nisam bio raspoložen odgovoriti.

Uskoro je Carolina opet sjedila preda mnom i pričala mi o Fernandu, svojoj omiljenoj temi. Potpuno joj je bilo nebitno hoće li me to povrijediti. Glumio sam potpunu uvjerenost u taj svoj fair play i pretvarao se da sam sposoban izdržati to teško iskušenje.

Zapravo me tek zdrav razum sprječavao da joj otkrijem kako sam upravo počeo mrziti tog njenog Fernanda iz dna duše.

Pričala mi je kako joj je Fernando poslao taj portret iz Angole i kako ga je na brzinu skicirao u nekom skloništu iznad kojeg su pucali minobacači. Zbog toga joj je bio tako dragocjen:

„Mjesec dana ranije smo se razdvojili, točno večer prije nego što je otišao u vojsku, kao vojni kapetan. Bila je to olujna noć, veličanstveni sukob. Nikada se prije nismo tako posvađali. Toliko da je Fernando zgrabio jedan od onih žarača i počeo njime mlatiti na sve strane. Ništa u ovoj prostoriji nije ostalo čitavo. Vidiš onaj kipić? Zalijepljen je. Taj put je ostao bez glave, fotelje su bile izvrnute unutra prema van, namještaj polomljen... Ja sam vikala i vikala, iz sve snage. I sama sam svašta porazbijala. Pomislila sam da će me taj put ubiti. Žarač mi je nekoliko puta prozujao jako blizu. Vjerojatno bi to bio moj kraj da susjedi nisu došli...”

I Carolina se smijala na sav glas, podižući u rukama mrzovoljnog pekinezera koji joj je trajno okupirao naručje i koji je sumnjičavo zarežao, iznenađen tim oduševljenjem. Zatim je zabavljeno nastavila:

„Fernando se bijesno spakirao i nestao kroz vrata. Čak je naletio i na susjeda s kata iznad koji nas je molio da se smirimo i ponašamo civilizirano, jadničak. Sjećam se da sam otrčala do prozora i gađala ga ne znam više ni s čim...”

„Iskreno”, prekinuo sam je, „ne mogu te zamisliti kako urlaš, psuješ, bacaš projekte...”

„Čuj, kad su odnosi tako intenzivni, utječu na ljude, na njihovo ponašanje... A ovo je bila posebna veza, nasilna...”

Baš mi je mogla to i prešutjeti. Unatoč mom trudu da je prikrijem, sigurno se vidjela debela, gusta ljubomora koja me obuzimala. Carolina je, bezobzirna, odgovorila na pitanje koje me opsjedalo, ali nisam se usudio izustiti ga:

„Znaš, ponekad mi se on javi, piše... pojavi se. Ne možemo biti zajedno i ne možemo se u potpunosti razdvojiti. Prošli put kad je došao napravio je scenu. Neću ti ni pričati, ni pričati...”

Prisjetivši se scene, Carolina se ponovno smijala i zabacivala glavu unatrag. Onda se odjednom sva uozbiljila:

„Ali nećemo razgovarati o tome, dobro? Dosta o Fernandu za danas!” I, izbacivši psa s krila, privukla me nježno k sebi.

Mnogo kasnije, u ranu zoru, Carolina me naglo probudila i izbacila iz kreveta, sva zabrinuta:

„Idi, vrijeme je! On bi mogao naići i zateći te ovdje!”

I naprasito mi je pružila odjeću, sva zadihana, potpuno ignorirajući moje protestiranje.

Dok sam još u polusnu bio na izlasku, pružila mi je poklon koji mi je uručila s obje ruke, poput liturgijskog dara. Obratila mi se neočekivano naprasito:

„Na! To je najvrjednija stvar koju posjedujem!”

To nije bila najvrjednija stvar koju je posjedovala. Da budem iskren, radije bih da se sjetila ruske ikone ili toltečkog kipića od opsidijana. Ali ne: dala mi je, sasvim svečano, brončanu kopiju jednog Cellinijevog bodeža čiji je srebrni original izložen u Pradu. Taj je bodež mjesecima ležao u pretincu za rukavice mog auta dok ga se nisam sjetio pokloniti tko zna kome, za neku prigodu.

Ali od tog trenutka, tijekom dugih mjeseci koliko je potrajala ta veza, Carolina si je osigurala pravo da me uvuče u priču o Fernandu, pri čemu sam grozno, zamorno patio, bez ikakve reakcije, kao da sam plaćao bolan ali obavezan i neizbježan danak. Bila je to naknada, cijena mira, kao i onaj odvratni pekinezer koji me zamrzio i psećim bijesom branio svoj kutak kuće, ili kao Carolinina navika da na klaviru svira Una voce poco fa i meni pritom ne pridaje nimalo pažnje, a povrh toga pretjerano bi se trudila i zamarala s povisilicama.

Saznao sam da je čuveni Fernando u svoje vrijeme dezertirao u Tanzaniju, nakon čega je bio upleten u zavrzlake u razdoblju koje je uslijedilo nakon revolucije 25. travnja, a sada je neumorno vodio protupobunjeničke jedinice, čas u Angoli čas u Mozambiku. Nerijetko bi ga zadužili za tajne misije povezane s nabavom oružja ili korupcijom. Na neprestanom putu širom svijeta, povremeno bi dolazio i do Lisabona i upustio se u probuđivanje uspomena koje Carolina veže za njega.

Carolina mi je uvijek davala do znanja da se Fernando može u bilo kojem trenutku pojaviti i da bi u tom slučaju, bez iznimke, obustavio moja prava. A kada bi onaj gnjusni, nakostriješeni pas počeo zabalavljeno i ubilački režati gledajući me postrance, ona bi ga pogladila i tiho rekla:

„Vidiš? Jadničak, nedostaje mu Fernando...”

Iz ovakvih i sličnih situacija bilo je očito da Carolina Fernandu osigurava stalnu prisutnost u našem životu..

Prema onom što mi je ispričala o Fernandu zamišljao sam ga kao ogromnog troglodita, gorilu koji je prošao obuku kod američkih rendžera, u onoj prvoj, eliminacijskoj fazi, kada su spremni na sve, sposobni upravljati kamionima, tenkovima, raznim brodovima, torpedima, helikopterima i poistovjećuju se sa svim vrstama motora. Sigurno ispaljuje rafale skačući s unimoga. Tip čovjeka koji može preživjeti u džungli ili najhostilnijoj i najžešćoj pustinji. Oblikovan za rat, naučen na nasilje. Nakon toga nije mogao željeti drugi život, bilo je nemoguće naviknuti se na mir.

„Na najtiši zvuk, najmanji prepad”, govorila je Carolina, „Fernando bi se okrenuo škrgućući zubima, spreman na akciju, sa žarom u očima.”

Gorljivost kojom je Carolina opisivala Fernanda gurala me u neprekidan strah za sama sebe, u očekivanju da će se on odjednom pojaviti i pronaći me u toj sobi. Ta je soba bila brod, rekao je jednom Fernando, Carolinin i njegov brod.

Iskreno, ne vjerujem da na svijetu postoji ijedna stvar manje nalik na brod nego ova soba, ni kad bi uzeli u obzir sve moguće poetske implikacije. Kako god bilo, bilo bi mi draže da se kapetan, za svaki slučaj, ne susretne s ovim tajnim putnikom naguranim na dno teretnog prostora, za koji bi vjerojatno poslužio onaj smeđi naslonjač...

Jednog dana naišao sam na Carolinu svu veselu, zabavljenu šalama i vragolijama, punu bezrazložnih naleta entuzijazma i oduševljenja, nakon čega bi zapadala u duge, odsutne šutnje, zamišljena nad osmijehom koji nema veze sa mnom. Češljala je onog divljaka od psa i to je trajalo stoljećima, milenijima. No dobro, što je bilo, Carolina?

„Ma, ništa”, odgovorila je, „pusti; privatne stvari...”

Ali već trenutak kasnije rekla je:

„Baš želiš znati?”

Pričekao sam dok je nabijala teatralnost minucioznim pripremanjem i paljenjem cigarete na jednu od svijeća koje je uvijek držala upaljenima, u polumraku sobe (fotofobična sam, govorila je): eto Fernanda, pomislio sam. Eto Fernanda:

„Paris-Match je danas objavio njegovu fotografiju. Bila je reportaža o onim problemima u Južnoj Africi. Bio je na jednoj od središnjih stranica kako sjedi usred skupine crnaca i osmjehuje se. Imao je dugu bradu, a preko ramena prebačeno remenje s mecima za mitraljez. Ispod njega hrpa oružja koje je zaplijenio od neprijatelja...”

„Pokaži!”

„Zašto?” odvratila je prezrivo me pogledavši.

Sate koji su uslijedili proveo sam u nelagodi i gorčini. Carolina je pristojno namještala sobu. Drugim riječima, nije bila sa mnom, bila je na drugoj strani svijeta, a ja sam bio ovdje...

Kasno u noći iznova me probudila, naglo, i izbacila me iz kreveta:

„Imam predosjećaj”, šapnula je gorljivo. „On je ovdje. Idi, idi...” I gotovo me izgurala na ulicu, sva nestrpljiva.

Kao što sam se već mnogo puta namjerio a nikad nisam proveo u djelo, odlučio sam da se više neću vidati s Carolinom. Bio sam umoran od mračne sobe, napornog psa, beskrajnog Una voce poco fa, superiornog i ispraznog načina na koji mi je Carolina govorila Čuj!, afektacije kojom je izgovarala malecki. Ali najviše od svega, ponižavala me i boljela pokroviteljska sveprisutnost Fernanda.

Tako sam odlučio. Tako sam htio odlučiti... Ali već te večeri sjurio sam se niz stepenice kada me Carolina nazvala i rekla:

„Hej, molim te, dođi! Dođi smjesta!”

Uznemirivali su me drhtavi glas, zastajkivanje između riječi i tišina nakon mojih pitanja. Proletio sam Lisabonom brzo poput misli, ne mareći za semafore, rastrgan među proturječnim brigama: neugodno očekivanje velike zbrke, iskrena zabrinutost, spremnost glumca koji će

nastupiti na scenu, korenje sama sebe zbog večerašnje mogućnosti suočavanja, nereda i nasilja. S Fernandom. I tako sam jurio, užurban i na usluzi, pokušavajući se pripremiti na dramu.

Carolinina vrata bila su odškrinuta, šugavi pas trčkarao je amo-tamo podvijena repa tiho i otegnuto cvileći, a zatim je cvilež zamijenilo nakostriješeno režanje kad sam se pojavio i odlučno krenuo otvoriti vrata.

Carolina je ukočeno sjedila za okruglim stolićem, očiju uperenih pred sebe. Ispruženih prstiju neprekidno je gladila stolnjak, bez riječi. Nije niti okrenula glavu kada sam ušao i zatvorio vrata za sobom. Nasred prostorije ležao je razbijeni antikni drveni svijećnjak. Ostaci pozlate svjetlucali su na tapisonu.

Nisam se usudio prekinuti tu prodornu, duboku tišinu. Naprotiv, napravio sam ono što je Carolina od mene očekivala. Sjeo sam kraj nje i podijelio njenu žalost, ozbiljno i bolno kao da sam na pogrebu.

Mnogo je vremena prošlo prije nego što je Carolina stavila svoju ruku na moju. Zatim je ustala i sumorno se zagledala u uništeni svijećnjak odmahujući glavom.

„Fernando...?” usudio sam se upitati.

Nije mi odgovorila. Zapalila je cigaretu, približila mi se i upitala:

„Mogu li te čime ponuditi, dragi?”

Ubrzo mi je, smireno i objektivno, kao da se sve dogodilo nekom drugom, ispričala sve peripetije vezane za posljednji Fernandov prolazak kroz tu sobu tog istog popodneva.

Došao je iz Afrike, na putu prema Londonu, u jednom od onih tajnovitih premještaja koji su uvijek podrazumijevali skrivene namjere manje ili više ratne prirode. Kada se pojavio na vratima, izbilo je veselje. Smijali su se i smijali, pričala je Carolina, kao dvoje male djece. Fernando je imao samo jedan sat, a što su sve imali jedno drugom za ispričati...

„Jesi li mu pričala o meni?” pitao sam.

„Ne pričaj gluposti!” odrezala je Carolina, gotovo ogorčeno. I nastavila je priču: odjednom se spustila nekakva tama. Fernando je počeo koračati po cijeloj sobi, natmuren i pognute glave, prestao je sudjelovati u razgovoru s Carolinom. Ubrzo je postao razdražljiv i nasilan. Počeo je

psovati, vikati, razbijati predmete, prijetio joj je smrću, iznenada je zavitlao svijećnjak u pod i bijesno ga zgazio.

Duboko sam udahnuo i dugo ostao zadubljen u čašu. Bilo je krajnje vrijeme da raskinem svoju vezu s Carolinom jednom za svagda, koliko god mi bilo teško. Koprcao sam se u teškom, viskoznom moru okružen znakovima opasnosti, kao u snu. Bojao sam se da neću biti sposoban donijeti konačnu odluku i da ću se vratiti svojim vlastitim koracima kako bih ponizno poput psa ljubio Carolininu ruku, poništavajući sve prisege dostojanstva prethodno izrečene. Uostalom, naših teatralnih, konačnih razilaženja – uključujući ono tog jutra – već je bilo toliko puno da su postali samo još jedan korak neprekidnog rituala na koji se svodio naš život udvoje.

„Ljubavi”, na kraju sam rekao glasom koji je trebao biti čvrst i siguran, „zbilja sam umoran od ove vječne popustljivosti. Ta tvoja veza s Fernandom za mene je uzrok stresa, puno većeg nego za tebe. Uzrok stresa i poniženja. Iskreno sam se nadao da si to već odavno shvatila i sama za sebe pronaći način da riješiš taj problem. Nikada ti to nisam izravno rekao jer postoje situacije koje su toliko očite da ih je neukusno objašnjavati. Zato te sada, prvi i zadnji put molim da odlučiš. I uvjeravam te bih bio neizmjerljivo zahvalan ako nikada više ne budem morao čuti za tog Fernanda.”

Dok sam govorio, Carolina je prodorno gledala u mene iz dubine naslonjača.

„Jesi gotov?” pitala me zatim. „I dalje odbijaš išta shvatiti, jadničak. Bilo bi bolje da nisi postavio ovakve uvjete...” I nakon kraćeg oklijevanja:

„Ona vrata iza tebe su ti otvorena ako želiš izaći, dragi moj. Nitko te ne sprječava...”

Ustao sam, okrenuo leđa Carolini i sjurio se niz stepenice, spreman više se nikad ne vratiti u tu kuću, ni u blizinu. Kad sam ušao u auto još sam čuo odjekivanje klavira i Carolinin glas kako pjeva *Una voce poco fa*.

Kako su bila teška vremena koja su uslijedila... Život me opkolio sa svih strana, pritiskao, sve mi se činilo sivo i prljavo i svi ljudi banalni i nezanimljivi. U svojoj srži nazirao sam sramotnu nadu, koju si nisam mogao ni priznati, da će me Carolina ponovno nazvati. I htio sam pod svaku cijenu pobjeći, osloboditi se tog bolnog i apsurdnog osjećaja koji mi se javljao u dubini srca.

Počeo sam sustavno isključivati telefon i što manje vremena provoditi u kući. Zatupljivao sam se usputnim vezama, površnim i beznačajnim, u uvjerenju da između mene i Caroline treba

umetnuti što više vremena. A u stvari sam potajno žarko priželjkivao da se ona opet pojavi i zbog svijesti o tom osjećaju bio sam ljut sam na sebe. Želio sam mrziti Carolinu i mrzio sam se što želim Carolinu.

Počeo sam u to vrijeme navečer odlaziti u jedan pretenciozni kafić, Radionica, u ulici Janelas Verdes. Često bih ondje ostao do kasno u noć i umjereno pio zadubljen u svoje misli, koje su se u to vrijeme vrtjele oko ispraznog odlaska u Makao: prava namjera bila mi je umetnuti također što više prostora između sebe i Caroline.

Jedne od tih večeri, u kafić je odjednom upalo bučno društvo i zauzelo dva stola u kutu. Vjerojatno su došli iz obližnjeg kluba kako bi ovdje završili izlazak. Smetali su mi glasan smijeh, vika i buka i spremao sam se otići.

Ali Nelson je bio među tom bandom i čim me ugledao kimnuo je i došao sjesti za moj stol bez poziva. Bio je vidno pripit i sav se rastopio od napadnog iskazivanja prijateljstva, oduševljen što me ovdje sreo.

Taj Nelson, sav važan i brbljav, ukočenog pogleda i plavih, vodenastih očiju, bio je Carolinin jako dobar prijatelj, što je meni bio dovoljan razlog da ga prezirem, mada ih je bilo još. Znao je jako puno o operi, antiknom namještaju i pristojno je svirao flautu, a sve je to Carolinu jako zabavljalo. Tolike sam noći propatio slušajući ih dok su uživljeno brbljali o stvarima koje su meni bile strane ili dijelili intimne koncerte za klavir i flautu. Bile su to očajne, fatalne večeri. I uvijek me ježila sumnja da bi Carolina jednoga dana mogla završiti u krevetu s tim monstrumom.

No moje nezadovoljstvo našim druženjem nije bilo obostrano. Nelson je gajio prikriveno, ponizno divljenje prema Carolini i njezin odabir mene širom mi je otvorio vrata njegova srca.

Zapetljanim nizom izmotavanja pokušao sam izbjeći da se razgovor vrte oko Caroline i nanese mi još više štete nego sama Nelsonova prisutnost. Bezuspješno. Razoren iznutra, morao sam slušati cijeli niz hvalospjeva koje joj je Nelson odlučio ispjevati te noći, začinjene alkoholnom sentimentalnošću.

Očajnički sam pokušavao promijeniti temu razgovora:

„Slušaj, da ti budem iskren, radije bih da pričamo o nečem drugom.”

„Naravno, razumijem”, odvratio je Nelson brižljivo, vrlo ozbiljan. Ali odmah zatim veselo je lupio šakom o stol i rekao: „Što smo tajnoviti!”

Već trenutak kasnije zaboravio je na moju molbu. Uostalom, poznanstvo s Carolinom bilo je jedino zajedničko što smo imali. Nelson je u jednom trenutku lagano spustio glavu prema stolu i ozbiljno šapnuo:

„Znaš, nikad nisam uspio shvatiti tu njenu zaljubljenost Fernandom. Ta veza traumatizirala ju je do... reklo bi se... ludila.”

„E, Fernando...”, rekao sam glumeći zamišljenost, dok sam brže-bolje zvao konobara kako bih mogao platiti i izgubiti se što prije moguće. „Ti poznaješ tog Fernanda?”

„Ma tko ne zna Fernanda, čovječe?” zaprepastio se Nelson. „Svi, ali baš svi znaju Fernanda!”

„Onaj koji provodi život u Africi mlateći se...”

Nelson se počeo smijati i odmahivati glavom, zadovoljan što se može narugati mojoj naivnosti:

„E, stari, izgleda da ne pričamo o istom čovjeku. Fernando Furtado de Castro o kojem ja pričam je najmirniji lik na svijetu: nikada nije bio u Africi jer su ga izbacili iz vojske zbog „mentalne nepodobnosti”; vjerojatno nikad nije putovao dalje od Badajoz; avantura života bila mu je život s Carolinom prije par godina. Ona nikad nije preboljela tu strast. To je opsesija, zatreskana fiks ideja.”

„Dobio sam dojam da je on neki nasilan tip, avanturist”, oprezno sam dodao, uznemiren, dok sam energično pokušavao dozvati konobara.

„Ma tko? Fernando, nasilan?” i Nelson se nagnuo svojim golemim tijelom nad mene, odlučan da mi do iznemoglosti pojasni situaciju. Glupost ili podmuklost? Ni jedno ni drugo. Tek nagon za detaljnim, nepotrebnim objašnjavanjem koje neki ljudi osjećaju u trenucima prisnosti.

Nasilan, Fernando? Jadičak, to je bio najmirniji i najpovučeniji tip na kugli zemaljskoj. Dok je živio s Carolinom provodio je vrijeme u kući, u ogrtaču i papučama, i crtkaao je i slagao one plastične makete aviona i brodova. Čak je nacrtao i Carolinin portret.

“Kad smo već kod toga”, Nelson se podrugljivo nacerio, “vidio si tu prikazu, taj užas koji Carolina drži iznad kamina?” I nakrivio je glavu i zaškiljio, kao da želi odagnati lik Nečastivog. “Nego, odakle ti ta apsurdna ideja da je Fernando divljak?”

“Ma niotkud, tako sam ga zamišljao, bilo mi je to više u skladu s Carolinom.”

“E, taj izgled...”, osmjehnuo se Nelson. “Fernando je debeo, dobro odjeven, mislim da je generalni direktor u nekom od ministarstava. Otkako je ostavio Carolinu, prije jedno četiri godine, posvetio se političkoj karijeri, i to relativno uspješno. Šarmantan je lik, ali to je to...”

Nelson je mirno promatrao kako sam mu plaćao račun, lupkajući pritom cigaretom o stol. Kada sam uzeo ostatak, nastavio je:

“Mislim da se u nekom trenutku zasitio Carolininih hirova. Nije imao želudac za to, nije imao kapaciteta. To je to, nije imao kapaciteta. Jednog lijepog dana spakirao je stvari i brum-brum-brum, dao petama vjetra. Carolina je pala u očaj, posvuda ga je tražila. Bilo je tu neodgovorenih poziva, vraćenih, neotvorenih pisama... noći je provodila čekajući ga kraj ulaznih vrata. Ali bezuspješno. Fernando je nikada više nije htio vidjeti. Što mu je sve napravila...”

Nelson je meditativno protresao led na dnu čaše:

“Znaš što još?” rekao je. “Opčinio ju je do grla!”

I pokazao je na sebi, visoko dižući glavu. “I dalje je opsjednuta tim likom. Tko bi rekao, takav kepec...”

I zamišljeno je posegnuo za čašom, kao da ga more sve brige svijeta.

Ustao sam, omamljen, i ukočeno se oprostio od Nelsona koji se već vraćao svojim prijateljima. Tumarao sam gradom do ranih jutarnjih sati, kao na autopilotu. Bio sam duboko ogorčen, žrtva najveće prijevare svih vremena. Poželio sam da nikad nisam naletio na Nelsona i proklinjao sam se što sam izabrao provoditi vrijeme baš u tom kafiću.

Kada sam već bio blizu kuće, odjednom sam okrenuo ploču i odlučio se na podlost. Noć se povlačila, svitala je zora, a ja sam se uputio prema Carolininoj kući.

Ona mi je došla otvoriti, napola spavajući. Unatoč iznenađenju i ranim satima, bila je očigledno zadovoljna što me vidi. Moj nagli dolazak u cik zore laskao joj je i zadovoljavao je njezinu ljubav prema drami kojom je ispreplitala sve aspekte svog života.

Hladno, zlobno, bez ikakvog uvoda ispričao sam joj sve što sam sada znao o Fernandu.

Ona me slušala, vrlo ozbiljna, s rukama na licu. Jedna tiha suza kliznula joj je kroz prste i kapnula na naslon od fotelje. Nije ništa rekla.

Niti sam ja čekao. Izašao sam bez riječi, jednako naglo kako sam i ušao. Kasnije sam mirno spavao.

Jadna Carolina... Mogao sam je i poštediti te sramote. Jadan ja također što sam prošao kroz sve to...

Nikada više nisam vidio Carolinu niti čuo za nju. S vremenom su ti događaji postajali sve dalji, ostali su tamo negdje iza, sve su više blijedjeli, kao što sepija nagriza stare dagerotipije.

Danas kada o tome razmišljam, vjerujem da ništa od toga zapravo nije bilo važno.

Neprekidna invazija

Krc! Što je to bilo?

Oscar je samouvjereno dominantnom rukom okrenuo ključ u trostruko zaključanoj bravi renomiranog proizvođača, pomalo sofisticiranoj, natopljenoj mazivima, naviknutoj na trostruko okretanje, triumfalnoj vladarici trijema – i danas je dobio tek bezvezni krc? Od te nagle blokade čak su ga i prsti zaboljeli; bili su naviknuti na uravnoteženo okretanje! Krc? Samo krc?

Trenutno ga je obuzelo nepovjerenje prema materijalu, nepovjerenje koje je svojstveno građanima koji dožive neposluh materijala. Tek je kasnije pomislio da možda nije bila kriva bravarija, ali tad je već bio u kući, potiskivao razum jer je čuo glas poznatog voditelja na televiziji i druge bučne glasove i žamore u sobi, dok su svjetla bila nasilno upaljena.

Glasno! Nastupio je nemir u svijetu. Oprez ga je sprječavao da se okrene i pogleda se. Nogu pred nogu. Probao je tiho uzmaknuti. Prekasno: prilazio mu je brkati div, toliko brzo da je zastrujao vjetar, raširenih ruku i široka osmijeha. Zagušit će ga ona košulja na okomite pruge, ružičaste i bijele, iskrivljene preko sala. I jest.

„Izgubljen sam!” primijetio je tiho, plačljivo Oscar Martins, nespremni knjigovođa, vlasnik stana i povrh toga udovac.

„Rođače! Jesi dobro?” zagrmjela je figura koja mu je prepriječila put i zgrabila ga gotovo za leđa, kao u nekom potezu slobodne borbe ili čvrstoj odlučnosti da mu onemogući pristup vratima. „E, moj dragi rođače!”

Otmica? Kidnapiranje? Oscar je bio na rubu nesvjestice. Nepravda! „Mobitel, gdje mi je mobitel?” I prije nego što je preklinjući izustio „nemojte me ubiti, nemojte me ubiti...” razne druge osebujne figure bučno su mu ispunile hodnik.

„Hej!”

„Mršav si mi!”

„Jao, preplavili su ga osjećaji, srušit će se!”

„Vode, vode! Rođak je osjetljiv, čovječe.”

Probudio se na kauču u dnevnom boravku. Na televiziji je bilo neko natjecanje na nekom komercijalnom kanalu. U krupnom planu bila je neka debela ženska prekrivena turskim ručnikom, a voditelj je najavljivao: „A sada, za sto tisuća škuda, uz pomoć ginekološke špatule naša će natjecateljica pokazati svoj vrat maternice.”

Bubnjevi su počeli napeto udarati, a natjecateljica je legla na neku vrstu kauča: „Ajme meni, sram me je.” „Ajde, ajde! Sto dvadeset tisuća škuda...”

Oscar nikada nije vidio taj program. Ostao je tako uperena pogleda. Draži mu je bio vrat maternice od toliko zbunjujuće stvarnosti koja ga je okruživala. Ali osjetio je snažan pritisak na ramenima i morao se suočiti sa prisutnošću skupine koja se naginjala nad njega i tjerala ga da naskap popije čašu vode. Pogled u tekućinu, pogled u promatrače, i na kraju više nije bilo vrata maternice. Htio je ustati, nije mu uspjelo. Netko se oglasio:

„Ugasite taj televizor, od programa se rođak sav zbunio!”

Škljoc, slika je nestala kada se žena spremala maknuti ručnik. Frustriranog vrata maternice, Oscar se morao predati i suočiti se s četiri lica koja su zurila u njega, dva s brkovima i dva s ružem.

„Nemam ništa,” tiho je promućao. „Na računu u banci imam dug... Ali možete uzeti što god želite... Televizor... Frižider... Pribor za jelo iz Kine...”

„Probudio se! Priča.” Bio je to ženski glas.

„E to ja zovem ljubavi prema obitelji! Čovjek koji se onesvijesti čim vidi rođake. Tako treba!”

I jedna od žena, jako okrugla, rumenog i sjajnog lica, pružila je kratke prste i prešla mu nježno preko lica, što mu je ličilo na dodir debelog šišmiša.

„Sav si zakržljao, jadničak...”

„Nemojte zgnječiti rođaka, maknite se s njega, čovječe...”

I udaljili su se, dali su mu prostora i pustili ga da sjedne na dvosjed. Prešao je pogledom preko tih nasmiješenih faca i bio je primoran primijetiti, u sebi, da su se za sada činili prijateljskima. Čak i nježnima, unatoč svojoj težini. Možda ga nisu namjeravali mučiti. Debela milovateljica

sada je imala sklopljene ruke, tik uz prsa, i trljala zlatnu ogrlicu na čijem se vrhu pokraj njenih ruku njihalala uokvirena fotografija. A brkati će gorostas, naglim tapšanjem po ramenu:

„Nego, rođače! Nema predaje, stari!”

Mršavko koji je bio otraga, zarobljen između žena, imao je takav izraz zanosa da se činilo kao da nije sav svoj. Oscar je popio gutljaj vode („tako, popij to, popij vode...”), napunio pluća zrakom i potražio u sebi, i to rastresen zbog propalog očekivanja televizijske maternice, kakvu rečenicu. I tako je izašla, samouvjerena, komplicirana i prepotentna:

„Bilo bi dobro kada bi mi netko objasnio što se događa...”

Nazočni su se međusobno pogledali. Oscar je u toj gesti naslutio dozu suosjećanja:

„Sutra je tekma, došli smo zbog tekme, rođače.”

„Sporting-Benfica!”

„Derbi, čovječe!”

Oscar je imao nesretni ispad: „Ali tko ste vi? ne poznajem vas!” Kao da se veo spore, tamne, beživotne, sumorne tuge obrušio na prisutne. Jedna je suza zasjala u lijevom oku najmanje rođakinje.

„Naše selo, rođače, kad smo išli kod ptica, molitve kod zvonika, boćanje s velečasnim, tvoja romansa s Amaliom Ramelosom, ukradeno grožđe kod Chica do Moinha, pastorova koza koja je lizala limenke maziva, Mané do Bibe, tako velik a tako balav u glavi kako govori „aa, aa”...”

I, kukavički, prije nego se bukolički prizor nastavio, Oscar je izustio jedan bezvezni „da, dobro se sjećam” koji je rasvijetlio sva ta lica. Uto će brkonja:

„Neće ti smetati ako mi ostanemo, je li?”

Pitanje je bilo postavljeno širom raširenih ruku, koje kao da ne prihvaćaju „ne” kao odgovor, uz prijetnju snažnih emotivnih ispada.

„Mislim... očito... to jest... naravno da ne.”

Lica su se radosno pogledala, a ruka debele priuštila si je još jedno milovanje.

„Eto! Sad je sve jasno. Upali onda televizor. Ti slobodno idi za svojim poslom. Ne daj da te mi ometamo, ha? Mi ćemo se tu negdje smjestiti...”

I rođaci su se poslagali, veseleći se natjecanju, a na njega više nisu obraćali pažnju. Na ekranu se jedan Kinez spremao progutati lastavičje gnijezdo s pticama i svim. Buhnjevi...

„Raskomotite se. Ima hladnog čaja u frižideru... Ja se odmah vraćam.”

Nitko nije obratio pažnju na njega. Bili su udubljeni u Kineza. Dok je on grickao male lastavice koje su tužno pijukale, publika se smijala, a rođaci također. Oscar je krotko izišao iz dnevnog boravka, otvorio ulazna vrata i nečujno ih zatvorio. Na trijemu je izvukao mobitel i nazvao policiju. Invazija na dom? „Provala u kući?” Gdje? Ime, bračni status, zanimanje i adresa? Patrola je na putu.

Otvorila su se susjedna vrata, škripava od nedostatka maziva, e Oscar se šokirao. Nikad se nije slagao s tim sucem. Bilo je slučajeva preglasnih televizora, bušilica koje su rondale u sedam ujutro, poplava u kući jednog izazvane instalacijama drugog, mačke koja je misteriozno nestala... Znalo je biti vatrenih rasprava, žalopojki o upravi zgrade, pretjeranih riječi. Prestali su razgovarati. Ignorirali su se, čak i kad bi se sreli u dizalu. Tek ravnodušje. Posljednjih godina rijetko je bilo razloga za pritužbe. Dok su u sjećanjima na velike verbalne svađe bili izgubljeni i motivi i okolnosti.

Susjed nije rekao ni riječ. Sumorno se naslonio na vrata i zapalio. Oscar je dugo promatrao svoje cipele, a zatim počeo strugati po mozaičkim pločicama na fasadi, pitajući se bi li trebao na glas optužiti „određene osobe” da puše u ograđenom prostoru, bez imalo obzira prema drugima. U kući su se čule provale smijeha rođaka koji mora da su uživali u televizijskom programu. I susjed je poveo priču, usmjerivši je u neku neodređenu točku koja nije bila daleko od lampe:

„Zamisli. Došli su i namontirali se! Možeš ti to vjerovati, ha?”

Oscar nije bio siguran je li ovaj razgovarao s njim ili s predmetom. Ali nije imao mnogo vremena da o tome razmišlja. Susjedova vrata ponovno su se otvorila, što mu je poremetilo ravnotežu, i pojavila se žena:

„Ma šta ti tu radiš? Odeš tu van pušiti i ostaviš me samu s njima?”

„Ali kad ih ja ni ne poznajem...”

„Ni ja. Nije pošteno. Izadeš na ulicu, a ja neka se bavim tvojim rođacima. Izvoli.”

I žena je uhvatila muža za ruku, povukla ga unutra, Oscaru uputila gestu dizanja nosa i zatvorila vrata. Cigareta je ostala gorjeti na podu. Oscarova podignuta ruka koja se spremala sramežljivo priupitati nešto spustila se. Bijesno je zgnječio cigaretu onog tamo. Ali okvir dizala klepetao je. Još je netko dolazio.

Bio je to jedan vrlo mladi agent, od onih nadobudnih, u kožnatom sakou, s liscama za pojasom i podloškom za pisanje u ruci.

„Odavde je upućen poziv zbog upada u kuću?”

Oscar je nekoliko puta potvrdno kimnuo, vrlo nespretno, zbog čega je podsjećao na mumiju iz jednog slavnog filma. Nije htio da ga ovi čuju. Uspio je konačno ispružiti prst ispred nosa, u znak tišine. Policajac je zaintrigirano približio ruku futroli pištolja. „Ne, ne, to nije potrebno”, šapne Oscar koji je mrzio nasilje. „Gledajte!” Otvorio je vrata oprezno poput urara i uveo snagu reda. Rođaci su se smijali i smijali; televizijski program bio je jako zabavan:

„Evo ih!” dramatično je uzviknuo na uho policajca.

Agent je složio pogled sokola, stisnuo usnice i uputio pitanje prisutnima u prostoriji:

„Je li netko od vas provalio u kuću?”

Osam očiju, razrogačenih od šoka i uvrijeđenosti, uperilo se u agenta i Oscara. Brkonja im je posrćući prišao, s rukom na srcu, kao da je zadobio udarac u tom dijelu:

„Ali mi smo rođaci!”

I ostali, u plačljivom zboru:

„Rođaci!”

Opet su se u toj prostoriji pobudile uspomene na selo, na miris sijena, zalazak sunca za planinama, ptičara koji je roktao kao svinja, prešu za masline itd. Policajac je slušao, slušao i donio odluku.

„U redu. Ako je tako, to je onda obiteljska stvar.”

I zbrisao. Oscar je krenuo za njim protestirajući i bespomoćno mašući rukama. Ali na trijemu je agent dodao:

„S obiteljskim stvarima jedino na sud. Najbolje da se obratite mirovnom sucu”. A zatim, manje formalno: „A baš su mi se danas pojavili svakakvi rođaci u kući, odmah ujutro. Koja slučajnost... Ali, naravno, nisam išao uznemirivati kolege zbog rodbine. Dvije spavaće, ali, eto, nekako sam ih smjestio... Došli su zbog neke dražbe...”

Završio je prijateljskim tapšanjem po Oscarovim leđima: „Samo treba imati strpljenja...”

Napisao je „obiteljski problemi” na podložak, ušao u dizalo i nestao. Dok se on spuštao jednim dizalom, Oscar je ušao u drugo i popeo se do portirovog stana. Lisabonci imaju taj običaj da se u slučajevima krajnje nužde obrate portirima, umjesto da to odmah učine. Čak i ako portiri ne mogu ništa učiniti, barem su obavezni saslušati jadicovanje jer su hijerarhijski na višem stupnju, mada su obdareni magičnim sposobnostima kojima sve saznaju, jer izgleda da vide i čuju kroz zidove.

Portiru je trebalo neko vrijeme da se pojavi na vratima. Kada je došao, bio je tugaljiv i plačljiv. I pokajnički se ispričao:

„Ispričavam se na kašnjenju, gospodine Oscar. Morao sam se baviti rođacima. Došli su na pogreb, jadni, moraju ovdje provesti noć... Šestero ih je, šest rođaka, ali, eto, moramo biti tu jedni za druge...”

I iza malene figure portira Oscar je razabrao figure odjevene u crno, nagomilane u malenom predsoblju stana, gledajući ga u čudu. Izmislio je neko pitanje, je li poštom stigao kakav paket, okrenuo leđa čovjeku i uputio se van zgrade. Na zraku je mogao razmisliti.

Tek što je izišao iz zgrade, zapetljao se u povodac susjedinog psa. Životinja je prijeteće zarežala. Susjeda mu je uz povike pomogla da se otpetlja i oslobodio se terijera koji se doimao veoma uvrijeđeno i spremno na okršaj.

Oscar je bio dovoljno priseban da primijeti kako je susjeda šetala psa i kada je ulazio u zgradu. Opet? Životinja ima problema s inkontinencijom?

Susjeda je slegnula ramenima, povukla uzicu, na trenutak oklijevala prelazeći rukom preko lica i naglo priznala:

„Morala sam izaći! Pas je samo izlika. Kuća mi je puna ljudi. Rođaci!”

Na ulici je vladala neobična dinamika. Autobusi su se zaustavljali u dva reda. Ljudi su izlazili iz zgrada. Još ljudi je ulazilo. Metež. A susjeda će:

„Jao, pomozite mi, molim vas, pomozite...”

„Znate neki jeftini hotel?”

Susjed sudac stavio je na pod torbu prekrivenu naljepnicama s putovanja i odaslao to pitanje u zrak, kao da njih nije ni bilo.

Autobus krcat veselih, raspjevanih ljudi skrenuo je iza ugla.

PARTE II

Análise

1. Introdução

Existe uma necessidade natural de contemplar sobre as línguas estrangeira e materna no processo de produzir uma tradução. Essa síntese de conhecimentos e universos diferentes resulta em uma análise profunda que permite desconstruir o texto e reconstruí-lo num outro sistema. Assim o texto é na verdade reinventado. Um texto é um universo completo, integral, e é por essa razão que a presente análise se baseia em três textos completos. Ao escolher como corpus uma tradução autoral, o já organizado do ponto de vista do leitor da língua materna, torna-se mais uma vez desfeito.

O presente trabalho procura analisar certos conceitos gramaticais no que diz respeito às línguas portuguesa e croata, nomeadamente a existência da categoria de artigo indefinido na língua croata e o seu uso; o uso do pretérito mais-que-perfeito na língua croata; e as diferenças entre as formas de tratamento usadas nas duas línguas. O corpus da análise será a tradução autoral de três contos portugueses: *Três personagens transviadas*, *Carolina*, *Fernando e eu* e *Interminável invasão*, escritos por Mário de Carvalho e publicados na coleção *Contos Vagabundos* (2000).

Cada dos três tópicos escolhidos tem uma relevância na observação da língua contemporânea. Os artigos são uma parte da língua portuguesa e de muitas outras línguas, mas não existem na língua croata, ou pelo menos não existem formalmente, na forma de uma categoria independente. No entanto, isto não significa que em croata o significado proporcionado pelo determinante artigo não exista, mas sim que se constrói por outros meios linguísticos. Além disso, existe em croata a ocorrência de certos determinantes que mostram características do artigo indefinido parecidos ao uso do artigo indefinido em português. Ao contrário desta aproximação das duas línguas, no caso do pretérito mais-que-perfeito parece que o português e o croata mostram uma distanciação maior do que a semelhança que o nome *pluskvamperfekt* sugere. Apesar de exibir um significado típico parecido, a frequência do uso de ambos os tempos verbais em suas respectivas línguas parece ser muito maior no caso de português. Finalmente, as formas do tratamento acabam por ser uma diferença muito grande, notável no nível mais básico da comunicação, e muitas vezes pode apresentar algumas dificuldades na conversação, quer formal quer informal. Não é só que o português usa o pronome semi-formal “você”, mas também o uso desse pronome apresenta variações no que diz respeito à idade, à classe social e à localização geográfica. Nesta análise, abordar-se-á uma ocorrência de usar “você” como forma de tratamento entre pessoas envolvidas numa relação romântica, o que, além de poder parecer estranho a um falante croata, encontra-se pouco comum em Portugal.

2. Sintagma nominal indefinido em português e croata

Segundo à *Gramática da Língua Portuguesa* de Mateus et al. (2003), determinantes são uma classe de elementos frásicos “que nivers o nome e que servem para niverse valores referencias de individualização das expressões nominais, diferentes da quantificação” (346). Dividem-se os determinantes em demonstrativos, possessivos (categorias também existentes em croata) e artigos, e dentro da categoria dos artigos existem os definidos (o/a/os/as) e os indefinidos (um/uma/uns/umas). Neste capítulo descrever-se-ão os contextos em que o uso do artigo indefinido aproxima o português do croata, uma vez que o croata exhibe algumas semelhanças com o português neste respeito, apesar das diferenças formais entre as duas línguas.

2.1. Função da flexão adjetival na leitura específica em croata

Sendo o croata uma língua sem marcadores formais de determinação dentro do sintagma nominal, isto é, sem a categoria linguística do artigo, é lógico que haja outros marcadores que realizam essa função. Dada a morfologia complexa da língua croata, tal como das outras línguas eslavas, o que é possível e expresso formalmente é a marcação de determinação nos adjetivos. O croata reconhece duas formas da maioria¹ dos adjetivos, o que resulta em adjetivos definidos e indefinidos. Historicamente essa distinção era muito mais acentuada e o uso de ambas as formas mais divulgado, mas hoje em dia, na língua croata contemporânea, a distinção parece ser cada vez mais arbitrária, se não voluntária, e uma questão de estilo, o que torna a sua principal função – a de indicar a determinação do sintagma nominal – também incerta.

A flexão adjetival, i.e., a existência das formas definida e não definida nos adjetivos na língua croata e o uso de ambas as formas, tradicionalmente tem sido prescrita pelas gramáticas croatas. Silić e Pranjković (2005) notam na *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* que a forma indefinida dos adjetivos serve para modificar um sintagma nominal que introduz uma entidade nova no universo do discurso, desconhecida aos participantes do discurso, enquanto os adjetivos definidos se usam como modificadores no sintagma nominal conhecido e já mencionado no discurso (134). No entanto, Katunar, Gold e Gnjatović (2013) afirmam em *Achieving specificity in an articleless language: Specificity markers in Croatian* que a função dos adjetivos já não tem essa função na língua croata contemporânea, nem a função de

---

¹ Alguns adjetivos não mostram essa flexão e são usados só na forma definida, por exemplo *gradski, tjedni*.

marcadores de especificidade², mas que essa oposição se tornou opcional (30-31). Em vez dos adjetivos, as autoras propõem que o papel da leitura específica ou não específica é assumida por outros elementos linguísticos.

Como todas as línguas vivas possuem a capacidade natural de transformação e adaptação, é possível que a função de adjetivos como determinantes no sintagma nominal (se ainda existiu³) se torne completamente obsoleta. Na língua croata já existe outra maneira de marcar a leitura (in)definida e específica do sintagma nominal, e isto é o numeral *jedan* (*um*) (Silić, Pranjković 2005: 141). Katunar, Gold e Gnjatović (2013: 35) propõem três categorias de especificidade, incluindo o numeral *jedan*. Nomeadamente, trata-se de:

- 1) especificidade contextual, indicada pelo pronome indefinido *neki* (*algum*) ou pela ausência de marcação (artigo nulo)
- 2) especificidade semi-lexicalizada, indicada pelo artigo (numeral) *jedan*
- 3) especificidade estrutural, indicada pela construção *taj* (pronome demonstrativo) + *neki*

2.2. Leitura definida e específica

Os exemplos que se seguem abrangerão as duas primeiras categorias, mas antes de analisar o corpus, é preciso definir a diferença entre os conceitos de definidade e especificidade. A especificidade linguística é uma propriedade semântica de frases nominais que se baseia no conhecimento do falante, enquanto a definidade baseia-se no discurso na sua totalidade (Katunar, Gold, Gnjatović 2013: 28). Isto quer dizer que os dois conceitos podem combinar-se e criar uma leitura indefinida mas específica, tal como uma leitura indefinida e não específica, entre outras⁴. Observem-se os seguintes exemplos.

- (1) Estava a premir a tecla F11, quando **um homenzinho magro**, de fato escuro completo e chapéu fora de moda emergiu atrás de teclado.
Pritisnuo sam tipku F11 kada mi se jedan mršavi čovječuljak u tamnom odijelu i staromodnom šeširu pojavio iza tipkovnice.

---

² Embora isso tenha sido proposto por Aljović (2002) em *Long Adjectival Inflection and Specificity in Serbo-Croatian*.

³ A função parece ser prescritiva, mas pouco usada por falantes.

⁴ Heusinger (2002) propõe quatro categorias de marcadores em *Specificity and Definiteness in Sentence and Discourse Structure*.

- (2) À claridade do monitor, **uma jovem loura**, de blusa rosa e saia preta, passeava ao comprido pelo tampo de móvel, esfregando uma na outra as mãos ansiosas.
*U blještavilu monitora, **jedna mlada plavuša** u ružičastoj bluzi i tamnoj suknji prošetavala se uzduž stola, tjeskobno trljajući ruke.*

Os exemplos (1) e (2) têm uma leitura específica e indefinida. Indefinida porque os sintagmas estão introduzidos pelo artigo indefinido *um (jedan/jedna)* que, neste caso, serve para introduzir uma entidade nova no discurso. A leitura tem o valor específico porque o falante, o seja, o narrador, conhece a identidade do homenzinho e a loura em questão. Os dois são referentes únicos e concretos porque estão na frente do narrador. Isto é, não se trata de qualquer homenzinho ou qualquer loura, mas exatamente de os dois.

Conforme Katunar, Gold e Gnjatović, o pronome *neki* tem uma tendência de proporcionar a leitura indefinida e não específica quando o sintagma nominal não é pós-modificado (2013: 37). Veja-se a esse respeito o exemplo seguinte, com uma alteração pouco pragmática em (b).

- (3) Por essa altura, às noites, comecei a frequentar **um bar pernóstico**, às Janelas Verdes, chamado A Oficina.
- a. *Počeo sam u to vrijeme navečer odlaziti u **jedan pretenciozni kafić**, Radionica, u ulici Janelas Verdes.*
- b. *?Počeo sam u to vrijeme navečer odlaziti u **neki pretenciozni kafić**, Radionica, u ulici Janelas Verdes.*

O bar é uma entidade indefinida e específica, pelas razões já descritas em relação aos exemplos (1) e (2): trata-se de uma entidade nova no niverse do discurso e de um referente específico que ainda tem o nome conhecido, portanto não pode ser qualquer outro bar. No exemplo (3) b. parece estranho introduzir o bar usando o pronome indefinido e depois indicar o seu nome. Se o narrador conhece o nome e decide revelá-lo ao leitor, já esse bar não pode ser caracterizado como “algum bar”.

Ao transformar o exemplo (1) em (4), onde em vez do numeral *jedan* o pronome indefinido *neki* é usado, nota-se que neste caso o uso de *jedan* não parece ser obrigatório e que o pronome indefinido *neki* nos sintagmas pós-modificados pode também proporcionar uma leitura específica – é óbvio que o referente não é qualquer homem, mas exatamente o homem que está atrás do teclado. É possível que isto se deva ao facto de o sintagma ter o carácter [+humano], mas seria preciso conduzir uma pesquisa mais aprofundada sobre o assunto.

- (4) Estava a premir a tecla F11, quando **um homenzinho magro**, de fato escuro completo e chapéu fora de moda emergiu atrás de teclado.
Pritisnuo sam tipku F11 kada mi se neki mršavi čovječuljak u tamnom odijelu i staromodnom šeširu pojavio iza tipkovnice.

Comparem-se agora os casos em que o determinante é simplesmente omitido, i.e., em vez do pronome indefinido *neki* usa-se o artigo nulo.

- (5) Por essa altura, às noites, comecei a frequentar **um bar pernóstico**, às Janelas Verdes, chamado A Oficina.
?Počeo sam u to vrijeme navečer odlaziti u pretenciozni kafić, Radionica, u ulici Janelas Verdes.
- (6) Estava a premir a tecla F11, quando **um homenzinho magro**, de fato escuro completo e chapéu fora de moda emergiu atrás de teclado.
Pritisnuo sam tipku F11 kada mi se mršavi čovječuljak u tamnom odijelu i staromodnom šeširu pojavio iza tipkovnice.

No (5), a ausência do artigo parece implicar que esse bar é o único bar pernóstico na cidade e que todos conhecem esse facto. No exemplo (6) a ausência do determinante proporciona um traço de ambiguidade porque o referente parece já ter sido mencionado. Sem determinante (e sem contexto adequado) não é completamente claro se o homenzinho é uma entidade nova ou conhecida.

Agora o exemplo (7) tem uma leitura também indefinida, mas não específica. A leitura indefinida provém das mesmas razões como em (1) e (2), quer dizer, trata-se de entidade nova introduzida no discurso. No entanto, a leitura é não específica porque não se trata do referente único e concreto. O falante não tem na sua mente a imagem da esfera através da qual está a descrever a conversação com Carolina.

- (7) O que me encantava em Carolina era a rara capacidade de discorrer durante horas, abstractamente, sobre coisa nenhuma, vertendo toda a conversação em tropos selectos **de uma outra esfera**, plenos de misteriosa ressonância.
Kod Caroline me očaravala ta rijetka sposobnost da satima apstraktno priča ni o čemu. Cijeli bi razgovor vrtjela oko stilskih figura odabranih iz neke druge sfere, prepunih misteriozna prizvuka.

Da mesma maneira como em (5) e (6), ao transformar o exemplo (7) veja-se que em (8) a esfera em questão, sem o pronome indefinido *neke*, parece ter uma leitura específica, ou seja, parece que se trata de uma esfera concreta na mente do narrador, enquanto na realidade é exatamente o contrário. O narrador quer comparar a maneira em que a Carolina conversava com algo completamente abstrato, indefinido, algo que praticamente não existe em nenhum lugar, exceto na mente dela, o que nos leva a concluir que a inclusão de um determinante neste caso não é só mais clarificadora, mas também obrigatória.

- (8) O que me encantava em Carolina era a rara capacidade de discorrer durante horas, abstractamente, sobre coisa nenhuma, vertendo toda a conversação em tropos selectos **de uma outra esfera**, plenos de misteriosa ressonância.

*Kod Caroline me očaravala ta rijetka sposobnost da satima apstraktno priča ni o čemu. Cijeli bi razgovor vrtjela oko stilskih figura odabranih iz **druge sfere**, prepunih misteriozna prizvuka.*

Por outro lado, é propício comparar o uso do pronome *neke* com o numeral *jedne* na mesma função, no exemplo (9). Como já foi mencionado, o numeral *jedan* em croata usa-se para introduzir sintagmas específicos e indefinidos, por isso não se pode usar neste contexto, para introduzir um referente tão vago como este. Além disso, também foi mencionado que a especificidade depende em grande medida do conhecimento de falante, portanto se o falante não sabe de que esfera se trate, não a pode especificar. De forma semelhante ao (8), não parece pragmaticamente claro referir-se a uma esfera desconhecida e misteriosa com um determinante que a leva a ter características de algo concreto e conhecido.

- (9) O que me encantava em Carolina era a rara capacidade de discorrer durante horas, abstractamente, sobre coisa nenhuma, vertendo toda a conversação em tropos selectos **de uma outra esfera**, plenos de misteriosa ressonância.

*??Kod Caroline me očaravala ta rijetka sposobnost da satima apstraktno priča ni o čemu. Cijeli bi razgovor vrtjela oko stilskih figura odabranih iz **jedne druge sfere**, prepunih misteriozna prizvuka.*

Porém, existe também a situação em que o texto original não contém o artigo indefinido, o que se vê no exemplo seguinte, mas a tradução o exige.

- (10) Por vezes zangávamo-nos, amuávamos e ficávamos muito sentidos, mas sempre **por razões etéreas**.

Ponekad bismo se svađali, durili i bili uvrijeđeni, ali uvijek bi to proizlazilo iz nekih viših razloga.

A tradução no exemplo (11) a., onde a versão croata segue literalmente o original e omite qualquer determinante, parece faltar o valor obrigatório de não especificidade que se encontra na frase original. Sem o pronome *nekih*, as razões que o narrador menciona não são tão removidas do campo de entidades concretas, então seria mais adequado defini-las precisamente ao introduzir o determinante *nekih* (que, como já foi mencionado antes, constrói o valor de (não) especificidade a partir do contexto.)

No entanto, o caso do exemplo (11) b. é muito mais simples porque se trata, como já foi dito, de um sintagma com valor não específico, e o numeral *jedan* tem a leitura específica. O falante teria de saber das quais razões se trata para os determinar como específicas, mas além disso, o sintagma *razões etéreas* em si não pode ser algo concreto, então marcá-la como específica criaria um tipo de oxímoro.

- (11) Por vezes zangávamo-nos, amuávamos e ficávamos muito sentidos, mas sempre **por razões etéreas.**
- a. *Ponekad bismo se svađali, durili i osjećali uvrijeđeno, ali uvijek **zbog viših razloga.***
- b. **Ponekad bismo se svađali, durili i osjećali uvrijeđeno, ali uvijek **zbog jednih viših razloga.***

3. Pretérito mais-que-perfeito

Para poder analisar as relações entre os tempos verbais em português, é importante destacar no início o conceito da dependência temporal que na língua portuguesa é um processo que ocorre naturalmente entre falantes nativos, ou seja, forma parte da intuição do falante nativo, enquanto em croata não existe um sistema comparável a este. Do ponto de vista croata, a sequencialização cronológica pode ser expressa através do contexto textual ou situacional e os tempos verbais são sujeitos primeiramente à interpretação semântica, o que permite combinações mais ou menos livres entre vários tempos. Por outro lado, o caso do português é, para um aprendente do português, muito mais complicado por causa do processo da subordinação temporal. Segundo a gramática de Mateus et. al. (2003), enquanto nas frases simples o tempo de referência corresponde com o tempo de enunciação, nas frases complexas “não só há restrições quanto à

ocorrência de tempos nas duas orações como pode haver leituras diversas” (173). Em *Sequências de tempos em completivas finitas: restrições semânticas e efeitos na aquisição* (2013), “(in)dependência temporal não é uma propriedade estritamente lexical, uma vez que o mesmo verbo superior pode selecionar completivas de tempo dependente ou de tempo independente, sendo a (in)dependência temporal obtida com base nas sequências de tempos da matriz e da encaixada” (434). Através disso pode-se inferir que o processo da subordinação temporal é muito mais do que uma simples ajuda à interpretação semântica, como é o caso do croata, e que se trata, muitas vezes, de um processo obrigatório. Relativamente a isso, observa-se o caso do pretérito mais-que-perfeito.

O pretérito mais-que-perfeito na língua portuguesa tem duas formas: o pretérito mais-que-perfeito simples e o pretérito mais-que-perfeito composto. O pretérito mais-que-perfeito composto é normalmente formado pelo verbo auxiliar *ter* no imperfeito do indicativo e o particípio do verbo principal. No entanto, é possível usar em vez do verbo auxiliar *ter* o verbo *haver*, o que na gramática de Cunha e Cintra é denotado como uso mais raro (1996: 399), enquanto na gramática de Fundação Gulbenkian já nem se menciona no capítulo sobre o pretérito-mais-que-perfeito composto (2013: 530). Vejam-se as três formas possíveis nos exemplos (12) e (13), sendo o primeiro o pretérito-mais-que-perfeito simples do verbo *haver*, e o segundo o pretérito-mais-que-perfeito dos verbos *enviar* com o auxiliar *ter* e *esboçar* com o auxiliar *haver*, respetivamente.

(12) Nunca **houvera** entre nós uma briga assim.

Nikada se prije nismo tako posvađali.

(13) Contáva-me Carolina que Fernando lhe **tinha enviado** aquele retrato de Angola e que o **havia esboçado** à pressa.

Pričala mi je kako joj je Fernando poslao taj portret iz Angole i kako ga je na brzinu skicirao.

Segundo a *Gramática do Português – Volume I* da Fundação Calouste Gulbenkian, “na maioria dos seus usos, o pretérito mais-que-perfeito simples é praticamente equivalente ao pretérito mais-que-perfeito composto.” (2013: 534) A *Nova Gramática do Português Contemporâneo* de Cunha e Cintra descreve que o uso fundamental do pretérito mais-que-perfeito é para designar uma ação no passado que ocorreu antes de outra ação já passada (1996: 455). Além disso, pode denotar um facto vagamente situado no passado, ou pode-se usar quando se deseja

atenuar uma afirmação ou um pedido. Na linguagem literária usa-se também em lugar do futuro do pretérito (condicional) ou em lugar do pretérito imperfeito do conjuntivo. O emprego mais frequente do pretérito mais-que-perfeito simples encontra-se mesmo nos textos literários, em todos os seus usos, enquanto na língua falada praticamente não se usa.

3.1. Equivalência em croata

O pretérito mais-que-perfeito na língua portuguesa corresponde, no seu valor fundamental, ao tempo verbal de *pluskvamperfekt* em croata. Isto quer dizer que ambos os tempos se usam para designar uma ação no passado que ocorreu antes de outra ação já passada (Cunha, Cintra 1996: 455). Nota-se na *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* de Katičić que o emprego do *pluskvamperfekt* na língua contemporânea tem funções estilísticas (2002: 60) (o que se também nota nas gramáticas de Barić et al. (2005: 414) e Silić, Pranjković (2005: 193). Em vez do *pluskvamperfekt* pode-se usar – e usa-se frequentemente – o tempo verbal chamado *perfekt*, que geralmente corresponderia⁵ ao pretérito perfeito simples na língua portuguesa. Neste respeito notam-se algumas semelhanças entre o português e o croata, dado que no português o pretérito-mais-que-perfeito também pode ser substituído pelo pretérito perfeito. No entanto, a substituição parece ocorrer muito mais frequentemente em croata, uma vez que, para o *pluskvamperfekt* ser usado em croata, deve existir uma discontinuidade entre o evento referido e o presente porque o *pluskvamperfekt* designa um evento antepassado (*pretprošlost*) (Barić et al. 2005: 14), i.e., parece que o evento no *pluskvamperfekt* não deve ser relevante para o momento presente. Relativamente a isso, veja-se o seguinte exemplo.

- (14) Levantou-se, devagar – Carolina **tinha aprendido** o encanto dos gestos pausados –, e ficou-se a olhar pela janela, por longos instantes.

Ustala je, polako – Carolina je odavno savladala draž usporenih gesta –, i otišla se na nekoliko dugih trenutaka zagledati kroz prozor.

No exemplo português, o tempo de referência é introduzido na oração principal com o verbo no pretérito perfeito do indicativo *levantou-se*. A situação expressa na frase com o mais-que-

---

⁵ *Perfekt* hoje frequentemente substitui os tempos de *imperfekt*, *aorist* e *pluskvamperfekt* (Silić, Pranjković 2005: 96), e o pretérito perfeito simples é descrito na gramática da Fundação Calouste Gulbenkian como o tempo “usado para localizar temporalmente uma situação como anterior ao momento de enunciação, ou seja, é um tempo de Passado” (2013: 517), portanto ambos exigem a função do tempo passado prototípico (mas têm também outras leituras dependentes do contexto).

perfeito ocorre antes da ação de a Carolina levantar-se e é subordinada temporalmente à oração principal. Na tradução croata o tempo usado para designar a situação na frase subordinada é o *perfekt*, no entanto, existe um outro elemento que serve para estabelecer a distância temporal necessária com a oração temporal e isto é o advérbio temporal *odavno* (que pode ser traduzido como *há muito tempo*). Este advérbio assume o valor que o *pluskvamperfekt* teria se fosse usado nessa frase. Observe-se, para comparação, a mudança do significado que ocorre no caso da omissão do advérbio.

- (15) Levantou-se, devagar – Carolina **tinha aprendido** o encanto dos gestos pausados –, e ficou-se a olhar pela janela, por longos instantes.

Ustala je, polako – Carolina je savladala draž usporenih gesta –, i otišla se na nekoliko dugih trenutaka zagledati kroz prozor.

Embora o exemplo seja perfeitamente aceitável gramaticamente, perde-se a ênfase relativamente à ordem dos eventos. O Fernando quer dizer que a Carolina é muito apta em exibir o seu dramatismo e que isso não é uma perícia que aprendeu recentemente, mas algo que conhece muito bem. Por causa disso, parece que o simples *perfekt* não é suficiente para proporcionar a totalidade do significado. Além disso, convém observar a situação com o *pluskvamperfekt* usado na tradução.

- (16) Levantou-se, devagar – Carolina **tinha aprendido** o encanto dos gestos pausados –, e ficou-se a olhar pela janela, por longos instantes.

Ustala je, polako – Carolina je bila savladala draž usporenih gesta –, i otišla se na nekoliko dugih trenutaka zagledati kroz prozor.

Neste caso perde-se a ligação do evento no *pluskvamperfekt* com o presente. Como já foi dito em relação ao exemplo (14), é importante que o evento tenha alguma relevância no momento posterior relevante e que influencie a situação em que os protagonistas se encontram.

Parece que na língua croata certos advérbios temporais podem assumir a função do *pluskvamperfekt* quando é preciso dizer que uma ação ocorreu antes de outra ação expressa pelo *perfekt*, mas é ainda relevante para o presente, então o uso do *pluskvamperfekt* não seria adequado por causa do efeito de distanciamento característico do *pluskvamperfekt*.

No próximo exemplo (17) o mais-que-perfeito encontra-se na frase simples, então não existe uma frase que o subordinasse, mas a situação expressa enquadra-se temporalmente por uma

situação expressa anteriormente no texto, por isso a referência temporal tem que ser construída através do contexto. Além disso, o mais-que-perfeito está no modo conjuntivo por causa de o advérbio “talvez” selecionar esse modo. Não obstante, pode-se observar que na tradução a. o uso de *perfekt* tem pragmaticamente mais sentido do que o uso do *pluskvamperfekt*, oferecido no b., uma vez mais por causa da relevância do evento referido no momento posterior relevante.

- (17) “Desculpe”, cortei eu. “Talvez **me tivesse precipitado**. Não queria ferir-lhe os sentimentos.”
- a. „Oprosti”, odrezao sam. „Možda **sam brzao**. Nisam ti htio povrijediti osječaje.”
- b. „Oprosti”, odrezao sam. „Možda **sam bio brzao**. Nisam ti htio povrijediti osječaje.”

No exemplo (18) o mais-que-perfeito encontra-se logo no início da frase falada, o que, primeiramente, indica que o mais-que-perfeito é normalmente usado na linguagem oral, mas o que é mais interessante aqui é que o tempo de referência não é situado na mesma frase, mas é introduzido na frase anterior, também no pretérito mais-que-perfeito. O *tinha enviado* e o *havia esboçado* na frase subordinada estão no mais-que-perfeito porque são também selecionados por outro tempo de referência na frase principal, o imperfeito do indicativo *contava-me*. Para interpretar a frase é preciso observá-la do ponto de vista do momento da enunciação. As duas frases são enunciadas no mesmo momento, só que uma é apresentada na forma do discurso indireto e a outra na forma do discurso direto. O *tinha enviado* era realmente, no momento da fala, enunciado pela Carolina na forma do pretérito perfeito, só que por causa das regras da concordância temporal era subordinado pelo verbo declarativo *contar* na frase principal. Então, Fernando *enviou-lhe* o retrato, *tendo o esboçado* à pressa, e esse pretérito perfeito serve como tempo de referência para a frase seguinte, o que resulta no pretérito mais-que-perfeito *tínhamo-nos separado*. Já na tradução é desnecessário marcar os eventos cronologicamente através dos tempos por causa do adjunto adverbial *um mês antes* (*mjesec dana ranije*), que localiza o evento da separação entre os dois antes o evento de o Fernando enviar o retrato à Carolina. Da mesma maneira, a ordenação formal é desnecessária na primeira frase porque é claro que o evento de enviar o retrato precede o evento de Carolina contar sobre isso.

- (18) Contáva-me Carolina que Fernando lhe tinha enviado aquele retrato de Angola e que o havia esboçado à pressa. “**Tínhamo-nos separado** um mês antes, na

própria véspera da partida dele para a guerra, como capitão miliciano. Foi uma noite tempestuosa, um combate olímpico.”

*Pričala mi je kako joj je Fernando poslao taj portret iz Angole i kako ga je na brzinu skicirao. „Mjesec dana ranije **smo se razdvojili**, točno večer prije nego što je otišao u vojsku, kao vojni kapetan. Bila je to olujna noć, veličanstveni sukob.”*

Vejam-se também os exemplos (19) a. com o *pluskvamperfekt* só na oração no discurso indireto e (19) b. com o *pluskvamperfekt* também no discurso indireto. Embora ambas as soluções sejam gramaticais, são pouco prováveis (têm uma leitura muito específica).

- (19) Contáva-me Carolina que Fernando lhe tinha enviado aquele retrato de Angola e que o havia esboçado à pressa. “**Tínhamo-nos separado** um mês antes, na própria véspera da partida dele para a guerra, como capitão miliciano. Foi uma noite tempestuosa, um combate olímpico.”
- a. *Pričala mi je kako joj je Fernando poslao taj portret iz Angole i kako ga je na brzinu skicirao. „Mjesec dana ranije **bili smo se razdvojili**, točno večer prije nego što je otišao u vojsku, kao vojni kapetan. Bila je to olujna noć, veličanstveni sukob.”*
- b. *Pričala mi je kako joj **je** Fernando **bio poslao** taj portret iz Angole i kako ga **je bio skicirao** na brzinu. „Mjesec dana ranije **bili smo se razdvojili**, točno večer prije nego što je otišao u vojsku, kao vojni kapetan. Bila je to olujna noć, veličanstveni sukob.”*

No exemplo (20), o tempo de referência está na frase que funciona como pós-modificação no adjunto adverbial de tempo e o mais-que-perfeito está na frase principal. Por razões semelhantes aos de (18), a tradução a. não exige a subordinação formal, então é mais uma vez usado o *perfekt* em vez do *pluskvamperfekt*. Também, como já foi dito, o *pluskvamperfekt* pressupõe certa discontinuidade entre o passado e o presente, o aqui essa discontinuidade não existe porque a ação expressa pelo pretérito mais-que-perfeito está bem ligada ao presente da narrativa; o sofrimento do Fernando provém mesmo do direito assumido pela Carolina. Em comparação, veja-se a estranheza de (20) b.

- (20) Mas daí por diante, nos longos meses que durou esta ligação, Carolina **tinha garantido** o direito de me enredar na história do Fernando, que eu sofria

enfadadamente, incomodamente, sem reagir, como um tributo penoso, mas necessário e inevitável.

- a. *Ali od tog trenutka, tijekom dugih mjeseci koliko je potrajala ta veza, Carolina si je osigurala pravo da me uvuče u priču o Fernandu, pri čemu sam grozno, zamorno patio, bez ikakve reakcije, kao da sam plaćao bolan ali obavezan i neizbježan danak.*
- b. *Ali od tog trenutka, tijekom dugih mjeseci koliko je potrajala ta veza, Carolina si je bila osigurala pravo da me uvuče u priču o Fernandu, pri čemu sam grozno, zamorno patio, bez ikakve reakcije, kao da sam plaćao bolan ali obavezan i neizbježan danak.*

É importante notar que a sequencialização dos tempos evidente nos exemplos em português não é só uma questão da escolha que depende do contexto linguístico ou situacional, como é o caso do croata, mas é na verdade um processo muito mais complexo, sujeito às regras gramaticais e à interpretação semântica. Por isso, “não só há restrições quanto à ocorrência de tempos nas duas orações como pode haver leituras diversas” (Mateus et al. 2003: 173). Tendo isto em conta, é claro que existe uma grande diferença entre as duas línguas, relativamente ao uso dos tempos passados, e que no caso do croata se pode falar de uma simplificação no que diz respeito à ordem temporal dos eventos.

Além dos exemplos referidos, é propenso observar também as ocorrências do pretérito mais-que-perfeito simples, sobre o qual já foi dito que exhibe praticamente as mesmas características como o mais-que-perfeito composto. Em conformidade, a sua relação com o croata também segue o mesmo padrão, i.e., a tradução croata do mais-que-perfeito simples na maioria dos casos usará o *perfekt* como tempo correspondente. Ademais, é importante notar que a forma simples resta na língua contemporânea quase exclusivamente na forma escrita, contribuindo nos textos literários, onde o seu uso é mais frequente, às propriedades estilísticas do texto. Observem-se relativamente a isso os seguintes exemplos.

- (21) Fiquei sabendo que o tal Fernando **desertara** em tempos para a Tanzânia, **andara** depois envolvido em peripécias no período que se seguiu ao 25 de Abril, e era agora irrequietamente instrutor de contraguerrilha ora em Angola ora em Moçambique.

*Saznao sam da je čuveni Fernando u svoje vrijeme **dezertirao** u Tanzaniju, nakon čega je **bio** upleten u zavrz lame u razdoblju koje je uslijedilo nakon revolucije*

25. travnja, a sada je neumorno vodio protupobunjeničke jedinice, čas u Angoli čas u Mozambiku.

- (22) E continuou a história: de súbito, o ambiente **toldara-se**. Fernando **entrara** a dar grandes passadas, cabisbaixo e sombrio, **deixara** de acompanhar a conversação de Carolina.

I nastavila je priču: odjednom se spustila nekakva tama. Fernando je počeo koračati po cijeloj sobi, natmuren i pognute glave, pretao je sudjelovati u razgovoru s Carolinom.

4. Formas de tratamento

Existe uma notável diferença entre o português e o croata no que diz respeito aos pronomes de tratamento, isto é, os pronomes usados para se dirigir ao alocutário. O sistema pronominal croata consiste em seis pronomes, três para o singular e três para o plural, com flexões de gênero. Ao contrário, o sistema português, além do tradicional que também consiste em seis pronomes, reconhece mais duas, nomeadamente *a gente* e *você*, sendo esse último relevante para a presente discussão. Vejam-se os dois sistemas abaixo.

eu	ja
tu	ti
você	(vi)
ele, ela	on, ona
nós (+a gente)	mi
vocês	vi (informal)
vós	vi (formal/arcaico ou dialetal; litúrgico)
eles, elas	oni, one

Em croata existem duas maneiras de se dirigir ao alocutário, dependendo da natureza da relação entre as pessoas. Esta pode ser a de intimidade e proximidade, empregada entre membros da família, amigos e colegas, ou de formalidade e respeito, empregada normalmente de inferior para superior em idade, classe ou hierarquia. Na primeira situação usa-se o pronome na 2.a pessoa de singular, enquanto uma relação formal exige o uso da 2.a pessoa de plural.

A primeira diferença entre o português e o croata é que, no português, as relações de respeito e formalidade indicam-se pelo uso da 3.ª pessoa de singular. Além disso, existe uma graduação de formalidade (ou proximidade) que torna o sistema português muito mais elaborado, se não complicado em comparação com o croata. Esta graduação é bem visível no facto de o português ter o pronome *você* que se encontra, digamos, na escala de formalidade entre o *tu* e outras formas mais formais como *o senhor / a senhora* (acompanhado pelo título adequado)⁶. Este pronome pode apresentar um problema para falantes não nativos de português, mas também pode causar dificuldades na tradução para o croata, o que se mostrará nos exemplos abaixo.

Os pronomes pessoais sujeito selecionam o verbo, que deve concordar em pessoa, género e número com o pronome dado, mas também condicionam a concordância de outros elementos frásicos, nomeadamente os pronomes clíticos. No exemplo (23) vê-se que os protagonistas tratam um ao outro usando o *você*, mas que na tradução este tratamento torna-se simplesmente o da 2.ª pessoa de singular, como é habitual em todas as relações próximas na cultura croata, incluindo as de carácter romântico.

- (23) Esperava, sinceramente, que **você** já tivesse compreendido isso há muito tempo e encontrasse, por **si**, os meios de resolver a situação.
*Iskreno sam se nadao da **ćeš** to već odavno shvatiti i **sama** za sebe pronaći način da **riješiš** taj problem.*

É útil notar que esse tratamento semi-formal nas relações românticas já não é tão comum na língua portuguesa contemporânea, exceto na classe social mais alta. Em Cascais e em algumas áreas de Lisboa, existe um socioleto específico em que o uso de *você* (e outras estruturas correspondentes ao tratamento na terceira pessoa de singular, que se abordarão em 5.1.) tem o papel de simbolizar a alta sociedade. Portanto, os protagonistas provavelmente provêm de uma classe rica dos arredores de Lisboa. Este tipo de tratamento nos contextos íntimos é visto pelas pessoas que não pertencem à classe alta como pretensioso e geralmente pode evocar um sentido de esnobismo. Guilherme (2015) explica em *Quão cortês é você? O pronome de tratamento você em Português Europeu* a complexidade e instabilidade histórica e geográfica do pronome. Apesar-de *você* ter sido considerado pejorativo no passado (2015: 170), na elite o seu emprego marcava, e ainda marca, a máxima expressão do respeito; “a cortesia relacionava-se com a

---

⁶ Os títulos tipicamente usados na comunicação oral e escrita são *Doutor(a)*, *Professor(a)* e *Dona* para mulheres. Existem também várias formas de tratamento cerimonioso. (Cunha, Cintra 1996: 295).

perceção por parte da elite, ou seja, a detentora do poder, de como tinham de ser tratados entre eles e pelo resto das classes sociais” (2015: 171).

- (24) Essa **sua** relação com o Fernando representa para mim um desgaste bem maior do que o **seu**.

Ta tvoja veza s Fernandom za mene je uzrok stresa, puno većeg nego za tebe.

No (23) nota-se que *você* não é diretamente traduzido pelo *ti*, porque o uso do pronome seria aqui desnecessário, mas a flexão do verbo auxiliar (*ćeš*) mostra que se trata realmente da 2.a pessoa de singular, de género feminino. Na frase coordenada, o pronome oblíquo *si* concorda com o verbo no original português e é mais uma vez traduzido sem o pronome, mas a concordância é visível no adverbial *sama*. No exemplo (24) o tratamento é indicado pelo determinante e pronome possessivo *sua*, enquanto na tradução usa-se o pronome possessivo *tvoja* e o pronome pessoal *tebe*.

4.1. Elementos de tratamento além de pronomes pessoais

Como já foi dito, os pronomes pessoais condicionam a conjugação dos verbos e selecionam outros pronomes que apareçam na frase. Graças a isso, é possível os verbos aparecerem na frase sem os pronomes serem explicitamente expressos, e não só isso: muitas vezes é preferencial omitir os pronomes, particularmente na conversação oral entre dois falantes. Isto aplica-se em português e em croata, porque ambas as línguas possuem a morfologia bastante rica para poderem omitir elementos não obrigatórios nos certos contextos.

Sem os pronomes pessoais expressos, são os verbos e os pronomes clíticos os únicos elementos que marcam o grau de formalidade e através dos quais se pode reconstruir o tipo de tratamento entre os falantes. No exemplo (25) o verbo está na 3.a pessoa do pretérito perfeito do indicativo. Isto pode significar que se fala de uma terceira pessoa, mas também pode significar que o falante se dirigiu à pessoa com quem estava a falar. Na maioria dos casos o contexto situacional é suficiente para identificar o referente do verbo na 3.a pessoa.

No exemplo (26) o pronome *você* já está expresso, então logo podemos indentificar o referente sem qualquer contexto, mas também existe o pronome *si* que é a forma oblíqua de *você*. Na tradução uma vez mais o pronome é omitido no início da frase, e o sintagma adjetival que

contém o pronome oblíquo é traduzida usando um sintagma nominal sem pós-modificação, então sem pronome qualquer.

(25) “**Acabou?**”, perguntou, enfim.
„*Jesi gotov?*” *pitala me zatim.*

(26) “**Você** continua a não querer perceber nada, pobre de **si**.”
„*I dalje odbijaš išta shvatiti, jadničak.*”

Em (27) o verbo principal está no imperfeito do conjuntivo. As formas do imperfeito do conjuntivo são iguais para a 1.a e a 3.a pessoa do singular, então é possível que o falante se refira a si mesmo ou que se refira ao locutário. Aqui também o contexto é o fator decisivo para a identificação do referente, e neste caso trata-se da resposta da Carolina ao Fernando, então é ele quem é o referente do verbo.

(27) “Era bom que **tivesse evitado** colocar o caso nesses termos...”
„*Bilo bi bolje da nisi postavio ovakve uvjete...*”

Em (28), além do pronome oblíquo *si* e o verbo no futuro do conjuntivo na primeira frase, existe na segunda frase o pronome clítico não-reflexo no caso dativo *lhe*, através da qual pode-se identificar o tratamento da terceira pessoa entre os locutores.

(28) “Aquele porta atrás de si, meu querido, estará sempre aberta quando quiser sair. Ninguém **lhe** trava o caminho.”
„*Ona vrata iza tebe su ti otvorena ako želiš izaći, dragi moj. Nitko te ne sprječava...*”

Agora no seguinte exemplo vê-se uma degradação no nível de tratamento entre os locutores. O verbo principal está na 2.a pessoa do imperativo, embora até esse momento no conto os protagonistas tivessem estabelecido um tratamento mais distante, como foi referido através dos exemplos em cima. A alteração da terceira para a segunda pessoa tem um significado no contexto do conto e essa alteração tem que ser marcada também na tradução. Além disso, o narrador também comenta esse acontecimento, o que representa um certo desafio para o tradutor. Como na língua croata não é possível expressar essa degradação em formalidade através da mudança da pessoa porque o discurso já está na segunda pessoa, foi necessário encontrar outros meios lingüísticos de o fazer. Assim, um semelhante efeito pragmático é atingido pelo uso da interjeição *na* que se usa em croata ao oferecer algo a alguém, mas é

considerado pouco delicado, analogicamente ao ato de apontar pelo dedo. Esta interjeição tem, portanto, a força de sinalizar uma mudança na delicadeza linguística, e o efeito é reforçado pelo uso do ponto de exclamação após interjeição. Além disso, foi necessário adaptar o comentário do narrador que já não pode referir-se à mudança em tratamento no que diz respeito à pessoa gramatical, mas agora refere-se a descortesia da interjeição.

- (29) À saída, ainda comigo mal acordado, estendeu-me um presente, ofertado às mãos ambas, como dádiva litúrgica. Tratava-me, inesperadamente, por tu:
“**Toma**, é a coisa mais preciosa que tenho!”
*Dok sam još u polusnu bio na izlasku, pružila mi je poklon koji mi je uručila s obje ruke, poput liturgijskog dara. Obratila mi se neočekivano naprasito:
„**Na!** To je najvrjednija stvar koju posjedujem!”*

Além de pronomes e morfologia verbal, é possível em português de Portugal (e muito raramente em português do Brasil) usar formas nominais antecendidas do artigo como formas de tratamento. Em Cunha e Cintra (1996: 213-214), essas formas são divididas em três grupos:

- 1) nomes próprios
- 2) nomes de parentesco ou equivalentes
- 3) nomes comuns que situam o interlocutor em relação à pessoa que fala.

Relativamente a isso, vejam-se os seguintes exemplos.

- (30) “O primo não se importa que a gente fique, poi não?”
„Neće ti smetati ako mi ostanemo, je li?”
- (31) “O primo faz a sua vida normal.”
„Ti slobodno idi za svojim poslom.”

Nesses exemplos, *o primo* é uma forma de tratamento que pertence ao grupo 2) da classificação em cima porque estabelece a relação de parentesco entre os locutores. Sendo um nome comum, assume funções referenciais diferentes que são dependentes do contexto. Em outras palavras, numa situação comunicativa pode referenciar uma terceira pessoa e, portanto, selecionar um verbo na 3.a pessoa de singular, ou, como é o caso aqui, pode funcionar como forma de tratamento entre pessoas que participam num diálogo. Um exemplo mais frequente desse tipo de substantivo comum que têm uma função referencial dinâmica seria *o senhor / a senhora*. Nos exemplos referidos, é preferível emitir o primo na tradução porque em croata esses tipos

de expressões referenciais não podem funcionar como argumentos frásicos no caso de tratamento direto, ou seja, na 2.a pessoa. A única maneira de lexicalizar a relação entre locutores no diálogo seria através do vocativo, mas neste caso isso não é necessário.

É importante marcar a diferença entre o substantivo que assume uma função argumentativa como aqui, e o vocativo que pode ter a forma semelhante, mas é na verdade um elemento independente, ou seja, não é sintaticamente relacionado com outras partes da oração. Nalguns casos, a interpretação errada do vocativo pode causar confusão na comunicação ou ainda alterar completamente o sentido proposto. Por isso, é obrigatório separar o vocativo das outras partes da frase com vírgula. Nos exemplos (32) e (33), observe-se a tradução dos exemplos referidos usando o vocativo. O uso do vocativo nos exemplos não influencia negativamente o significado, mas também não é uma tradução precisa.

(32) “O primo não se importa que a gente fique, pois não?”
„*Tebi, rođače, neće smetati ako mi ostanemo, je li?*”

(33) “O primo faz a sua vida normal.”
„*Ti, rođače, slobodno idi za svojim poslom.*”

Em comparação, observem-se os exemplos (34) e (35) onde *primo* assume a função do vocativo, sem o artigo e separado com vírgula.

(34) “Primo! Tá bom?”
„*Rođače! Jesi dobro?*”

(35) “Eia, meu querido primo!”
„*E, moj dragi rođače!*”

5. Conclusão

Neste trabalho pretendeu-se analisar as soluções de tradução de três contos portugueses de Mário de Carvalho, *Três personagens transviadas*, *Carolina*, *Fernando e eu* e *Interminável invasão*. O foco da análise foi dividido em três partes: a determinação do sintagma nominal em croata, com base em sintagmas indefinidos; a escolha do tempo verbal na tradução do pretérito mais-que-perfeito; e as formas de tratamento em português e croata.

Na primeira parte descreveu-se o existente sistema de determinação dentro do sintagma nominal conforme as gramáticas croatas, examinou-se o papel da flexão adjetival em relação com a determinação sintagmal, discutiu-se a diferença entre a leitura (in)definida e (não) específica do sintagma nominal e, finalmente, ofereceu-se uma categorização dos exemplos usando o modelo das três categorias de especificidade, duas das quais foram usadas aqui: a especificidade semi-lexicalizada indicada pelo numeral *jedan* e a especificidade contextual, indicada pelo pronome indefinido *neki* ou artigo nulo. Concluiu-se que em croata na verdade existe marcação lexical de especificidade e não especificidade, apesar de não existir a categoria linguística do artigo, e que essa marcação não depende da oposição entre adjetivos definidos e indefinidos, mas sim dos elementos que ocupam a posição do artigo e da interpretação pragmática.

No que diz respeito ao tempo verbal do pretérito mais-que-perfeito, descreveu-se o tempo correspondente na língua croata, *pluskvamperfekt*, ofereceu-se uma comparação entre usos de ambos os tempos nas duas línguas, mostrou-se a relação de tempos passados no nível da frase e do texto, e concluiu-se que na tradução croata, a ordem cronológica dos eventos foi realizada por outros elementos da frase além dos verbos, nomeadamente pelos adjuntos adverbiais, e que existe uma grande diferença na frequência do uso dos dois tempos verbais, embora esses executem formalmente a mesma função prototípica de designar um acontecimento no passado que ocorreu antes de outro acontecimento no passado. Assim se mostrou que o pretérito mais-que-perfeito, simples e composto, mais frequentemente será traduzido usando o *perfekt* em croata, e que, no que diz respeito à tradução, apesar das semelhanças evidentes entre os dois tempos, não se pode falar de uma analogia.

Relativamente às formas de tratamento, apresentou-se o sistema de pronomes pessoais de ambas as línguas, oferecendo-se uma descrição de funcionamento delas na comunicação, discutiu-se a problemática do pronome *você* relativamente ao croata que não conhece esse grau de semi-formalidade representado pelo pronome e apresentou-se uma análise de outras

maneiras de indicar o grau de formalidade entre locutores quando o pronome não estiver expresso, nomeadamente pela morfologia verbal e pelos pronomes no caso oblíquo e na forma clítica. Finalmente, comentou-se um exemplo particular onde a oposição entre *tu* e *você* apresentava um problema para a tradução no contexto do conto *Carolina, Fernando e eu*, mostrando que o nível de formalidade pode ser expresso não só pelos pronomes, mas também por outros elementos frásicos, conforme os princípios da delicadeza linguística.

Este trabalho serviu como uma unificação dos conhecimentos adquiridos durante a formação universitária, formando a síntese entre prática da tradução e a descrição linguística. A motivação proveio do interesse por ambas as áreas e de um desejo de criar uma tradução completa, deliberando a própria língua e descrevendo os mecanismos presentes durante o processo de tradução. O resultado é uma aprofundação do conhecimento do português e uma melhor aptidão da análise linguística, quer na língua estrangeira quer na materna, proporcionando crescimento profissional e satisfação pessoal.

Sobre o autor, Mário de Carvalho

Mário Costa Martins de Carvalho nasceu em Lisboa em setembro de 1944. Licenciou-se em Direito na Universidade de Lisboa 1969 e ainda exerce advocacia. O seu pai, um comerciante conhecido em Lisboa, também escrevia. Devido ao seu envolvimento político, os três dos seus livros foram apreendidos pela polícia política. Em 1959 foi preso e sujeito à tortura do sono, e tudo isso teve uma forte influência sobre a vida do seu filho. Mário de Carvalho lutou contra a ditadura militar como membro do PCP (Partido Comunista Português), e em 1971, durante o serviço militar, foi preso pela polícia política e torturado, sofrendo onze dias de privação do sono. Condenado a dois anos de prisão, cumpriu catorze meses da pena em total, nas cadeias de Caxias e Peniche. Em 1973 exilou-se na França e na Suécia, voltando-se após a Revolução de 25 de abril.

Já em Portugal, conhece importantes escritores, nomeadamente José Saramago, Urbano Tavares Rodrigues, Maria Velho da Costa, Orlando da Costa e Manuel Gusmão, deixa o ativismo político e envolve-se ao grupo *Quatro Elementos Editores*. Em 1981 publica *Contos da Sétima Esfera* e *Casos do Beco das Sardinheiras* e em 1982, *O Livro Grande de Tebas, Navio e Mariana*⁷. A sua escrita é caracterizada por uma grande variedade de géneros, do realismo do dia a dia ao mundo da fantasia, e por uma linguagem rica e elaborada. Jorge Colaço⁸ define a obra do escritor:

O seu engenho narrativo manifesta-se sobretudo no conto, que é, por excelência, o terreno do contador de histórias. Aí emerge um certo gosto pelo fantástico, ou melhor, pelos processos do fantástico, que explora em contextos de uma realidade (presente ou passada) muitas vezes reconhecível. Gera assim situações de quase absurdo, resolvidas em fina ironia, servida por um saboroso domínio da língua e por uma natural inventiva vocabular. Situa-se, por vezes, no domínio da fábula (nem sequer faltam os animais), no que esta tem de exemplar, de moralidade, de intencionalidade simbólica, de olhar impiedoso sobre a própria realidade. Essa impiedade, doce mas mordaz, maliciosa e contundente, acaba por lhe ser um estilo, visível também em crónicas ocasionais de imprensa. (Colaço 1995, citado em Santos 2009: 17))

---

⁷ Dados biográficos recolhidos do site mariodecarvalho.com

⁸ Em *Biblos - Enciclopédia Verbo das Literaturas de Língua Portuguesa, Volume I*.

A sua obra pode ser dividida em dois grupos temáticos: o primeiro seria o de fantástico e absurdo, caracterizado por contos como *Contos da sétima esfera*, *Casos do beco das sardinheiras*, *Fabulário*, *A inaudita guerra da Avenida Gago Coutinho*, *O Livro Grande de Tebas*, e a outra vertente seria a realista, parte da qual seriam novelas e romances, como *A paixão do conde de Fróis*, *Um deus passeando pela brisa da tarde*, *Era bom que trocássemos umas ideias sobre o assunto* e *Quatrocentos mil sestércios seguido de O conde Jano* (Silvestre 1998⁹, citado em Santos 2009: 18).

Recebeu vários prémios literários: Grande Prémio de Romance e Novela da Associação Portuguesa de Escritores (APE) / Instituto Português do Livro e da Biblioteca (IPLB), Prémio Fernando Namora, Prémio Pégaso Internacional de Literatura e Prémio Literário Giuseppe Acerbi (Itália) para *Um Deus Passeando pela Brisa da Tarde*; Prémio PEN Clube Português de Ficção e Grande Prémio de Literatura ITF/DST para Fantasia para *Dois Coronéis e Uma Piscina*; Prémio Fernando Namora para *A Sala Magenta* e Prémio Vergílio Ferreira pelo conjunto da obra, entre outros. As traduções dos seus livros existem em francês, espanhol, árabe marroquino, croata, italiano, grego moderno, alemão, búlgaro e inglês.

---

⁹ Em *Colóquio/ Letras - Mário de Carvalho: revolução e contra-revolução ou um passo trás e dois à frente*.

Referências bibliográficas

BARIĆ, Eugenija [et al.]. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. 4. izd. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

CARVALHO, Mário de. *Contos Vagabundos*. Lisboa: Editorial Caminho, 2000.

CUNHA, Celso e CINTRA, Lindley. *Nova gramática do Português contemporâneo*. 9ª ed. Lisboa: Edições João Sá da Costa, 1996.

GUILHERME, Ana Rita Bruno e BERMEJO, Víctor Lara. ‘Quão cortês é você? O pronome de tratamento você em Português Europeu’. *LaborHistórico*. Rio de Janeiro, 1 (2): 167-180, jul./dez. 2015.

KATIČIĆ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. 3., poboljšano izd. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002.

KATUNAR, Daniela, GOLD, Jana Willer e GNJATOVIĆ, Tena. ‘Achieving specificity in an articleless language: Specificity markers in Croatian’. *Suvremena lingvistika*. Vol. 39 No. 75. Zagreb, srpanj 2013.

MATEUS, Maria Helena Mira [et al.]. *Gramática da língua portuguesa*. 5ª ed. Lisboa: Caminho, 2003.

SANTOS, Rosana Baptista dos. *Aspectos da Herança Clássica em Mário de Carvalho*. Tese (Doutor de Estudos Literários). Faculdade de Letras da UFMG: Belo Horizonte, p. 17, 2009.

SILIĆ, Josip e PRANJKOVIĆ, Ivo. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

RAPOSO, Eduardo [et al.] (orgs). *Gramática do Português – Volume I*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 2013.

GONÇALVES, Anabela, MARQUES, Rui, SANTOS, Ana Lúcia, SILVANO, Purificação e TAVARES, Sandra Duarte. ‘Sequências de tempos em completivas finitas: restrições semânticas e efeitos na aquisição’. *Textos Seleccionados, XXVIII Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Coimbra, pp. 433-452, 2013

SILVESTRE, Osvaldo Manuel. 'Mário de Carvalho: revolução e contra-revolução ou um passo trás e dois à frente'. *Revista Colóquio/Letras*. Ensaio, n.º 147/148, pp. 209-229, Jan. 1998.